

De wiskunstenars of 't gevluchte juffertje

Pieter Langendijk

editie G.A. van Es

bron

Pieter Langendijk, *De wiskunstenars of 't gevluchte juffertje* (ed. G.A. van Es). W.J. Thieme & Cie, Zutphen z.j. [1978] (tweede, herziene druk).

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/lang020wisk01_01/colofon.htm

© 2004 dbnl / erven G.A. van Es



DE
 WISKUNSTENAARS,
 OF 'T
 GEVLUCHE
 JUFFERTJE,
 KLUCHTSPÉL.
 DOOR
 P^r: LANGENDYK.



AMSTERDAM,
 By d'Erfgen: van J. LESCAILLE en DIRK RANK,
 op de Beursfluis, 1715.
 Met Privilegie.

Titelpagina van de eerste druk, 1715

Inleiding

Het oordeel in de vakliteratuur

De komische éénacter over de twistende wiskunstenaars en het voortvluchtige jonge meisje is het laatste van de vijf vermakelijke toneelstukken, die de nog jeugdige Langendijk (geboren in 1683) in de eerste periode van zijn activiteit als toneeldichter (1711-1715) in een opvallend snel tempo op elkaar liet volgen. De serie was begonnen met de verwarring stichtende verschijning van Don Quichot op de boerenbruiloft van Kamacho, een verrassend debuut in 1711 dat in 1712 gevolgd werd door de boertige klucht van de snoevende mof, kortweg De Zwetser geheten. Daarop was een blijspel in burgerlijke sfeer gevolgd, het geraffineerde spel van Het wederzijds huwelijksbedrog, in 1714, en in 1715 de dramatisering van het oude thema van de dronken boer die zogenaamd als koning uit zijn roes ontwaakt. En dan, nog in hetzelfde jaar, publiceerde Langendijk de satire op de disputerende schijngeleerden, kennelijk naar aanleiding van typen uit zijn eigen tijd en omgeving. Met deze serie kluchten en blijspelen, die gedurende meer dan honderd jaar herhaaldelijk met succes op de planken zijn gezet, heeft Langendijk voor goed zijn naam gevestigd als de belangrijkste Nederlandse auteur van humoristische toneelspelen in de tijd van het achttiende-eeuwse classicisme.

Toch zal de lezer, wanneer hij zich in de letterkundige handboeken gaat oriënteren, moeten constateren, dat er een opmerkelijk verschil in appreciatie bestaat tussen de enthousiaste achttiende-eeuwse toneelkijkers en de critische geschiedschrijvers in de negentiende en twintigste eeuw. Met name ook het spel dat wij hier opnieuw in druk presenteren, is er bij de bedoelde literatuurhistorici nogal bekaaid af gekomen. Het is de moeite waard hun oordeelvellingen chronologisch de revue te laten passeren. Te Winkel zegt in deel 5 van zijn *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* op blz. 181 rechtuit dat de intrige van het eenvoudige spelletje niet veel te betekenen heeft. Uit zijn beknopte samenvatting van de inhoud valt op te maken, dat hij dit ‘spelletje’ slechts oppervlakkig of wellicht helemaal niet gelezen heeft, althans niet zelfstandig heeft geanalyseerd. Een aanwijzing hiervoor is, dat het verslag enkele onjuistheden bevat en overigens zo vaag is gesteld, dat het geen zuiver beeld geeft van de intrige en de compositie. G. Kalff maakt het in zijn *Geschiedenis van de Nederlandsche Letterkunde* (V, blz. 473) nog bonter, wanneer hij beweert, dat de stof van de wiskunstenaars, een schaking in een herberg, in 1690 door J. van Rijndorp in zijn aan het Frans ontleende stukje ‘De geschaakte bruid’ was verwerkt. Dat Kalff met deze mededeling de plank volkomen mis slaat, zal uit de hierna vol-

gende uiteenzettingen zonneklaar blijken. Prinsen stelt in zijn Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis (3e druk 1928) op blz. 434 even zeker maar even onjuist vast, dat De Wiskunstenars of het gevluhte juffertje naar Frans model is gevormd. Zijn opvolger als auteur van het genoemde handboek (1947), J.L. Walch, die overigens aan Langendijk meer persoonlijke aandacht heeft besteed, geeft over de Wiskunstenars op blz. 481 toch dit vernietigende oordeel: 'De Wiskunstenars is een slecht gecomponeerde maar toneeltjes-rijke schakingshistorie met een parodistische voorstelling van pedante wiskunstenars, die meer speciaal sterrenkundigen zijn.' F.H. van Heerikhuizen (in Panorama der Nederlandse Letteren, 1948, blz. 239) voelt de zaak in Langendijks stukken, ondanks de vaak handige intriges, soms toch op een hinderlijke wijze rammelen en als een der voorbeelden hiervan haalt hij de Wiskunstenars aan, waarin als de gelieven op de vlucht zijn gesnapt, de officiële pretendent niets van het huwelijk blijkt te willen weten; wel een onverwachte, maar geen ongedwongen ontkenning - alsof dit uit het verband gerukte detail het kernpunt van die ontkenning zou zijn! En dan tenslotte het jongste handboek, waarin G. Knuvelde de hier bedoelde satire kennelijk niet rekent tot Langendijks beste stukken. Na de Don Quichot, het Wederzijds huwelijksbedrog en de Krelis Louwen noemt hij de Wiskunstenars nog even en passant als een kluchtspel in één bedrijf, 'welks komisch gehalte *gevonden moet worden* (cursivering van mij, v.E.) in de quasi wetenschappelijke disputen van een paar halfgekke wiskunstenars-sterrenkundigen'. Blijkbaar heeft deze literatuurhistoricus, wiens handboek door talloze leraren in de Nederlandse letterkunde wordt geraadpleegd, aan de lezing van het bedoelde komische spel niet veel plezier beleefd.

Deze bloemlezing van oordeelvellingen en mededelingen lijkt nu niet bepaald een aanmoedigende introductie tot het lezen of spelen van dit toneelstuk. Men zou zelfs kunnen gaan betwijfelen of de heruitgave wel zin heeft. Dat wij die toch zonder aarzeling ondernemen, komt voort uit de overtuiging, dat het negatieve oordeel van de geciteerde literatuurhistorici berust op gebrekkige kennis van het gewraakte toneelstuk zelf en op onzorgvuldige interpretatie van een aantal, deels bovendien nog verminkte, historische gegevens. We moeten daarbij bedenken, dat de mededelingen en oordeelvellingen betreffende Langendijk in de handboeken, zoals in onze uitgave van de Don Quichot ook reeds is gebleken, grotendeels steunen op twee uitvoerige studies, die ongeveer gelijktijdig in het begin van het laatste decennium van de vorige eeuw zijn gepubliceerd. F.Z. Mehler schreef toen een serie artikelen over de toneelstukken van Langendijk in enkele afleveringen van het tijdschrift Noord en Zuid van 1891, die kort daarop ook gebundeld in boekvorm zijn uit-

gegeven. Over de Wiskunstenaars is Mehler opvallend kort. Hij wees op enkele vermeende bronnen en noemde ‘het dispuut tussen Raasbollius en Urinaal, niet een navolging, doch, laten we zeggen, een paraphrase en een veel te breedvoerige en omslachtige, van de komische verontwaardiging van Pancrace, docteur aristotelicien, over de hemelgerende botheid van Marphurius, docteur pyrrhonien, die waagt te spreken van la forme d'un chapeau in plaats van la figure d'un chapeau, een der kostelijkste tonelen uit Molière's *Mariage forcé*, welk blijspel reeds in 1680 door A. Peys en enige jaren later door het Kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum in onze taal was overgebracht.’ Mehler vindt dan ook de klucht ‘te weinig oorspronkelijk en te weinig belangrijk dan dat zij op ons oordeel over de dichter veel invloed kan hebben’. - m.a.w. laten we er maar liever over zwijgen.

De tweede auteur, die zich uitvoerig met Langendijk heeft beziggehouden is C.H. Meyer. In het reeds genoemde jaar 1891 promoveerde hij op een onderzoek van Langendijks leven en werken, waarin hij al diens toneelwerken analyseert en beoordeelt. Over de Wiskunstenaars valt zijn oordeel hoewel op andere gronden dan die van Mehler, niet bepaald gunstig uit. Wel noemt hij het een niet onaardig intrigestukje, maar zijn afkeurende critiek richt zich vooral op twee toneeltechnische punten: de te grote rol van het toeval en het gebrek aan eenheid van handeling.

In een artikel ter ere van De Vooys (*Nieuwe Taalgids* 1953) heb ik reeds getracht de negatieve opinie over Langendijks satire op de Wiskunstenaars te ontzenuwen. Deze heruitgave van het humoristische toneelspel biedt de gelegenheid mijn argumenten tegenover die van de genoemde beoordelaars onverzwakt te herhalen en hier en daar aan te vullen. Ik ben er mij van bewust dat ook mijn oordeel ten dele op subjectieve gronden berust. Normen van waardering veranderen in de loop der tijden, maar wanneer men althans probeert zijn negatieve en positieve evaluatie met argumenten bewust te maken en voor anderen toe te lichten, wordt rationele discussie mogelijk. Tot op zekere hoogte althans; overigens blijft het oude spreekwoord van kracht: over smaak valt niet te twisten.

De rol van het toeval

Op schijnbaar toevallige wijze komen alle personen van het spel, maar door verschillende en toch samenhangende motieven geleid, op dezelfde avond in dezelfde herberg samen. Daardoor wordt het dramatisch gebeuren in gang gezet en de ontknoping mogelijk gemaakt. Zoals reeds gezegd, hebben Meyer en Mehler deze toevalligheid de auteur als fout

of zwakheid aangerekend en anderen hebben hen daarin gevolgd, blijkbaar in de opvatting, dat het toeval uit een acceptabel toneelstuk moet worden geweerd. Zij volgden hierin zelf weer het spoor van Jonckbloet, die in de tweede helft van de negentiende eeuw gold als eerste autoriteit op het gebied van de kritische literatuurhistorie en zich op blz. 19 van het vijfde deel van zijn *Nederlandsche Letterkunde* (volgens de vierde dr. uitgegeven door C. Honigh) aldus over dit aspect van de Wiskunstenaars heeft uitgelaten: ‘Dat de samenkomst der verschillende personen in de herberg te Loenen door niets gerechtvaardigd wordt, laat ik daar; want zelfs de grootste lofredenaars van Langendijk zijn het eens over de gebrekkige samenstelling zijner spelen’. Vermoedelijk ligt hier historisch het keerpunt in de officiële beoordeling van Langendijk. Even voor de geciteerde passage zien we althans hoe Jonckbloet zich te weer stelt tegenover de toenmalige opvatting: ‘De Wiskunstenaars golden en gelden nog voor het beste zijner stukken: ik weet niet, waarmee het dien lof verdiend heeft.’ Mehler heeft zich blijkbaar niet van het gezag van deze criticus kunnen losmaken, toen hij schreef: ‘Men heeft er Langendijk terecht een verwijt van gemaakt, dat het samenkomen van al zijn personen in de herberg buitengewoon toevallig en weinig waarschijnlijk is.’ Meyer echter verzacht dit strenge oordeel door een meer tegemoetkomende houding. Hij wil die toevalligheid wel niet ontkennen, maar acht dat samenkomen toch ook weer niet onmogelijk en zegt dan vergoelijkend: ‘om die toevalligheid mogen we Langendijk dus zeker niet te hard vallen, waar hij die doet plaats grijpen in een kleine klucht, waarin het te doen is om aardige toestanden en vroolijke tooneeltjes voor te stellen.’

Meyers redenering, hoe goed bedoeld en hoewel zij een zekere mate van waarheid bevat, verraadt toch in de grond van de zaak een miskennis van Langendijks bedoeling en van zijn opzettelijk spelen met deze toevalligheid. Deze vindt namelijk geen verschoning in het feit, dat zij voorkomt in een kleine klucht waar men blijkbaar niet zo kieskeurig hoeft te zijn. Wel is het waar, dat het samenkomen tot op zekere hoogte nog wel verklaarbaar is door het afzonderlijk handelen en door de verschillende omstandigheden van ieder der personen. Loenen aan de Vecht wordt namelijk door de dichter gebruikt als de meest voor de hand liggende pleisterplaats voor reizigers, die te paard of per karos komend van Utrecht zich naar Amsterdam begeven, maar die stad niet meer voor het vallen van de avond kunnen bereiken, hetgeen voor hen wil zeggen: niet meer voor het sluiten van de stadspoorten. Eelhart was, gedreven door een gevoel van onrust over zijn geliefde Izabel, die in Utrecht woont, per rijtuig buiten de stad Amsterdam te ver afgedwaald om nog voor donker binnen te kunnen zijn. Hij ontmoet in de herberg te Loenen

zijn eigen knecht Filipijn, die hij een dag te voren naar Utrecht had gestuurd om informatie over Izabel in te winnen. Deze is nu, tegen de verwachting al weer op de terugweg met het onheilspellende bericht, dat het meisje spoorloos verdwenen is. Ze was door Anzelmus, haar voogd, in haar kamer opgesloten, omdat oom bijzonder boos was over haar eigengereide verbintenis met een hem onbekende jonge man in Amsterdam, een of andere losbol natuurlijk. Daarom wil hij haar op staande voet laten trouwen met een jonge geleerde, Raasbollius geheten, van wie hij iets beters verwacht. Maar de vogel is gevlogen en nu spoedt Anzelmus zich met zijn nieuwe huwelijkskandidaat naar Amsterdam op zoek naar zijn voortvluchtige nicht, die naar hij vermoedt, wel naar haar Amsterdamse minnaar zal zijn gelopen. Helaas is hij gedwongen in deze herberg te overnachten. En tenslotte verschijnt dan ook de allerwegen gezochte jongedame, om dezelfde in de omstandigheden gelegen reden, op het verzameltoneel, natuurlijk zonder de aanwezigheid der anderen te vermoeden.

De erkenning van de verklaarbaarheid van deze afgedwongen toevallige samenloop der personen doet echter te kort aan het toneelvernuft van de auteur Langendijk, als we nog niet twee stappen verder gaan. In de eerste plaats dienen we in te zien, dat Langendijk het toevalsmotief als komisch middel heeft uitgebuit bij het scheppen van zijn dramatische situatie, opzettelijk en weloverwogen. Daarvoor is een analyse van de opeenvolgende scènes noodzakelijk. Komisch werkt reeds in de derde scène de onverwachte vervulling van Filipijns achteloos geuite wens: ‘k wou dat mijn heer hier was’, wanneer onmiddellijk daarop de deur opengaat en Eelhart binnen stapt, een ontmoeting tot beider verbazing. Die geuite verbazing maskeert de erkende toevalligheid. Het komisch effect wordt vervolgens verhoogd door de terloopse mededeling van de waard in de vijfde scène, dat ook een zekere heer Anzelmus met enkele geleerde heren intrek in de herberg heeft genomen; zoals Eelhart en Filipijn direct met enige ongerustheid begrijpen: de voogd en de medeminnaar, die achter hetzelfde wild aanjagen! De schrik is begrijpelijk. Ongelegen komen dan bovendien twee Amsterdamse voerlui binnen, Fop en Tijs, die Eelhart blijken te kennen en wier zwijgzaamheid daarom gekocht moet worden. Nog ingewikkelder en grappiger wordt de situatie: de voerlui kondigen twee officieren aan - zij blijken in het achtste toneel de gevluchte en gezochte Izabel en haar dienstmeid te zijn, in wanhoop vermomd op weg naar de ware geliefde in Amsterdam. Het onverwachte weerzien wekt eensdeels vreugde bij de betrokken gelieven, anderdeels schrik vanwege de gevaarlijke omstandigheid, maar dat verhoogt bij de toeschouwers de komisch-dramatische spanning. Vooral als nu ook in het negende toneel Anzel-

mus en Raasbollius binnen komen en de verklede vrouwen zich overhaast op het bed verschuilen moeten. Gelukkig kent Anzelmus Eelhart niet: aan die zijden draad hangt het gevaarlijke zwaard, dat het intussen beraamde plan tot ontsnapping dreigt te vernietigen.

Uit een en ander blijkt reeds, dat het toeval niet slechts een komische, maar tevens een hogere, eigenlijk gezegd de leidende, dramatische rol in dit stuk speelt. Van belang is het namelijk te letten op de volgorde der toevalligheden, die de situatie scheppen en tevens ingewikkelder maken, die de vrolijkheid vergroten en daarmee tevens de dramatische spanning naar haar hoogtepunt voeren. Daar komt bij, dat in deze opzet van het spel in feite niet door een van de spelers, noch door de hoofdfiguur (wie is dat eigenlijk?) noch door een bijfiguur, bewust en opzettelijk een intrige wordt gesponnen, zoals bijvoorbeeld Bazilius dat deed in de *Don Quichot*, of Ferdinand in de *Krelis Louwen*, of de twee tegenover elkaar gestelde partijen in het *Wederzijds huwelijksbedrog*, Lodewijk en Charlotte. In dit nieuwe spel brengt een onpersoonlijke macht, die men het noodlot of het toeval kan noemen, alle personen niet slechts bijeen, zij voert hen tevens naar de oplossing van het tussen hen bestaande conflict op een ongezochte, maar voor de toeschouwers begrijpelijke en aanvaardbare en voor alle partijen in het spel tenslotte bevredigende wijze. Men heeft slechts te letten op de verdere ontwikkeling van het spel, die ik hier in zijn fazen beknopt aanstip: ieder initiatief, dat personen in het spel gaan nemen om aan de situatie te ontkomen of er hun slag in te slaan, mislukt door het toeval; zelfs dat van de bijfiguren Fop en Tijs, die apart voor zichzelf, op het derde plan manoeuvreren. De herhaalde poging van Eelhart om met Izabel uit de toevallig ontstane en zo gevaarlijke situatie te ontsnappen wordt door nieuwe toevalligheden voorkomen: toevallig kwam Anzelmus met Raasbollius binnen, toen Eelhart bevel gaf het rijtuig klaar te maken voor vertrek (achtste en negende toneel). Vervolgens is het de ontwakende Raasbollius, die opnieuw, onbewust van de situatie die hij verstoort, het plan in de war stuurt (eenentwintigste tot drieëntwintigste toneel). En nog eens doen dit Fop en Tijs, als zij de verstopte ham zullen ophalen en door het toevallig samenstoten van de twee onafhankelijk van elkaar in het donker manoeuvrerende partijen de verwarring ten top gevoerd wordt (vijfentwintigste tot achtentwintigste toneel). Maar intussen vinden Anzelmus en Eelhart elkaar in de afgedwongen ontmoetingen; de laatste wordt de juridische raadsman van de eerste, zonder dat deze beseft met wie hij in feite te doen heeft. En de gevreesde en ontweken, maar door een reeks van toevalligheden toch bewerkte en noodlottig lijkende ontdekking van Izabel door haar voogd leidt tot de gewenste oplossing, die niet bereikt zou zijn, wanneer de gelieven hadden kunnen ontvluchten. Het speelziek lot of

de blinde toevaligheid blijkt achteraf de spinner van de dramatische intrige te zijn en er is dan ook geen enkele reden deze toevalligheden te vergoelijken als een eigenlijke tekortkoming, die men, nu ja, maar op de koop toe moet nemen. Integendeel: we zouden de Wiskunstenaars het spel der toevallige ontmoetingen kunnen noemen, om daarmee te erkennen dat het toeval in dit stuk door de auteur is gehanteerd als een beslissende dramatische factor: in plaats van een tekort aan dramatisch vermogen, een overwinning van Langendijks vernuftige dramatische techniek.

De eenheid van handeling

Dit theoretische facet van het klassieke en klassicistische drama ligt Meyer en waarschijnlijk in zijn voetspoor ook Walch, mogelijk ook Heerikhuizen heel hoog, niet alleen bij de beoordeling van dit spel, maar bij alle toneelstukken van Langendijk. Het vermeende ontbreken van eenheid, door de aanwezigheid van twee dramatische thema's, is voor hem het kernpunt van zijn critiek op de Don Quichot, zowel als op de Krelis Louwen. Het is een van de bekende theoretische praemissen of normen, waarnaar men de esthetische waarden van een drama in deze literatuurhistorische periode pleegt vast te stellen. Vergeleken bij Meyers afkeuring van de genoemde spelen, is zijn critiek op Langendijks vijfde stuk nogal gematigd te noemen. Maar m.i. even onbillijk. Hij schrijft: 'Wat de samenstelling betreft, de fout van dit stuk zowel als van de meeste reeds besproken stukken is gebrek aan eenheid; namelijk: de strijd tussen de twee geleerden hangt niet genoeg samen met de quaestie, die onze aandacht hoofdzakelijk in beslag neemt: de afloop van de ontvluchting en het huwelijk van het jonge paar.' Wel erkent Meyer dat er enige samenhang is, zelfs ziet hij vooruitgang in vergelijking tot de vorige drama's, maar toch 'niet genoeg is de afloop afhankelijk van de strijd en de dwaasheid der geleerden. Deze is niet genoeg door de intrige, die onze nieuwsgierigheid opwekt, heen geweven', herhaalt Meyer met klem. Men ziet, hij is niet gauw tevreden. Zijn oordeel berust in eerste instantie op het aloude klassicistische, theoretische apriorisme, dat de onverbiddelijke eis stelt van de eenheid van handeling, alsof dat eens en voorgoed het beslissende criterium behoort te zijn voor de literatuurhistorische en esthetische beoordeling van een drama uit de zeventiende en achttiende eeuw. Maar dit negatieve oordeel is m.i. toch tevens het gevolg van een onbevredigende, niet volledig doordachte analyse van het stuk.

Tot op zekere hoogte is het kenmerkend voor Langendijk als toneeldichter dat hij, althans in de drama's uit zijn eerste periode, twee vrijwel

gelijkwaardige of even gewichtige, maar ongelijksoortige dramatische thema's met elkaar verbindt en dooreen vlecht en door die verstrengeling zijn meest boeiende dramatische verwickelingen en humoristische knooppunten scheidt. Dat door die tweeheid niet altijd die theoretisch ideale eenheid ontstaan kan als in een spel, waarin slechts één hoofdthema is verwerkt, zodat een vitter altijd wel ergens het breekijzer van zijn spitsvondigheid kan inwringen in een der zichtbare voegen, ligt welhaast voor de hand. Maar voor een literatuurbeoordelaar, die de feitelijkheid der tweeheid in een periode van schoolse, klassicistisch-theoretische eenheid als een speels element met gretige belangstelling aanvaardt, omdat hij de voorwaarde van de eenheid niet als absolute norm voor alle spelen erkent, geeft die persoonlijke voorkeur van de auteur geen directe aanleiding tot afbrekende critiek. Vooral niet, wanneer bij nauwlettende analyse blijkt, dat de integratie van de twee thema's toch hechter is dan Meyer heeft gezien. Ten aanzien van de *Don Quichot* heb ik dat proberen duidelijk te maken in de inleiding op mijn uitgave van 1973 bij dezelfde uitgever als van het onderhavige spel. In de *Krelis Louwen* vormt de liefdesgeschiedenis van Ferdinand een onmisbaar kader waarin 'het toneel op het toneel' van de dronken boer mogelijk gemaakt wordt. In het *Wederzijds Huwelijksbedrog* zijn juist de twee tegen elkaar in spelende intriges van beide partijen de toneeltechnische trouvaille van dit uiterst humoristische spel.

Wat nu specifiek de *Wiskunstenaars* betreft, wijs ik in de eerste plaats op enkele punten waaruit wel degelijk een bedoelde samenhang tussen de twee thema's blijkt, punten die Meyer ten dele, zij het slechts in een verzwakkend consessief verband, ook reeds heeft erkend. Eén der disputeurs, Raasbollius, de door oom Anzelmus opgedrongen kandidaat voor het huwelijk, maakt zichzelf juist door zijn dwaze optreden onmogelijk: hij verspeelt daardoor de sympathie van Anzelmus, die aanvankelijk zijn hartstochtelijke, onbeschaafde betoogtrant vergoelijkte tegenover de gentleman Eelhart, maar die aan het eind van het spel hem eenvoudig rijp acht voor het gekkenhuis. In deze dramatische ontwikkeling is nog niet het dispuut met Urinaal de doorslaggevende factor, maar zijn uitgestalde zotternij met de verdedigingswerken, zijn z.g. grootse uitvinding (drieëntwintigste toneel). Dáár ligt het hoogtepunt van zijn dwaasheid. Deze figuur ondergaat een ontwikkeling binnen de grenzen van het spel: in het begin is hij wel een opgewonden standje, een ingebeelde dwaas, die zich een groot geleerde waant, maar aan het slot is hij compleet gek. Het opwindende gesprek met Urinaal heeft hem zo onrustig gemaakt, dat hij in zijn droom meent een wetenschappelijk technische vondst te hebben gedaan en alle zelfcontrole heeft verloren. Welnu, deze climax van razernij is een onmisbare schakel geworden in de

ontknoping van het drama: het dispuut met Urinaal alleen zou niet voldoende geweest zijn Anzelmus te overtuigen. En zelfs, wanneer Anzelmus in de laatste warrige scène Izabel ontdekt bij het licht van een kaars, handhaaft hij in zijn plotselinge woede de candidatuur van Raasbollius voor het huwelijk met haar (vs. 789-790). Maar omdat Raasbollius in zijn waanzin zich verbeeldt schatrijk te zullen worden door zijn uitvinding en Izabel versmaadt, roept Anzelmus tenslotte uit: Gij zijt een grote gek, dat zie ik nu in t'eind. Opmerking verdient hierbij, dat Raasbollius in feite het hele spel door geen aandacht voor het hem opgedrongen meisje aan de dag gelegd heeft. Hij is zo vervuld van zijn ideeën en vermeende uitvindingen, dat hij voor de omgang met vrouwen en de werkelijke liefde eenvoudig ongeschikt is, er zelfs geen belangstelling voor heeft. Hij zelf maakt zodoende de weg vrij voor de beschaafde, beheerste, wellevende Eelhart, die bovendien door zijn kennis van zaken als advocaat het vertrouwen van Anzelmus heeft gewonnen. Dit alles bewijst hoe nauw Langendijk beide motieven dooreengeweven heeft. Zodra we het dispuut wegnemen uit het dramatisch verband, is de verdere ontwikkeling van het spel onmogelijk geworden. Het dispuut is maar niet enkel een storende en vertragende factor, waardoor de vlucht van Eelhart en Izabel wordt opgehouden, maar een element van doorkruisend gebeuren, die deze vlucht onnodig maakt. Het dispuut demonstreert eerst het karakter van de huwelijkskandidaat, maar wordt dramatisch gecontinueerd door Raasbollius' nachtelijke voorstelling van zijn verdedigingswerken en daarmee van zijn volslagen zinsverbijstering. En dit is beslissend voor de oplossing van de conflictsituatie. Tegenover zijn dwaasheid blijkt te meer de acceptabelheid van Eelhart als echtgenoot, ook voor de voogd: de laster, die Anzelmus' opinie omtrent hem aanvankelijk negatief beheerste, is weggevaagd door kennismaking met de persoon zelf. De rollen zijn door de toevallige maar natuurlijke gang van zaken omgekeerd. Het is moeilijk te begrijpen, waarom Meyer dit alles nog niet voldoende vindt voor het bereiken van zijn geliefde eenheid van handeling.

Maar we kunnen de zaak nog van een andere kant bezien. Meyer gaat uit van het thema der liefdesaffaire. Daarvoor is hier gereder aanleiding dan in de Krelis Louwen: de liefdesgeschiedenis beheerst voor een groot deel de intrige en in feite zijn alle personen van het eerste plan er bij betrokken. Maar toch vragen wij ons af: wat was nu eigenlijk Langendijks hoofdbedoeling? Ik ben er van overtuigd, dat hij in eerste instantie heeft bedoeld, een hekelend blijspel of kluchtspel te schrijven op die malle wiskundigen van zijn tijd. In de hoofdtitel heet het spel in eerste instantie: *De Wiskunstenaars* en daarna volgt als alternatief: of het gevluchte juffertje. Ook de opdracht van Mr. Evehard Kraaivanger spreekt

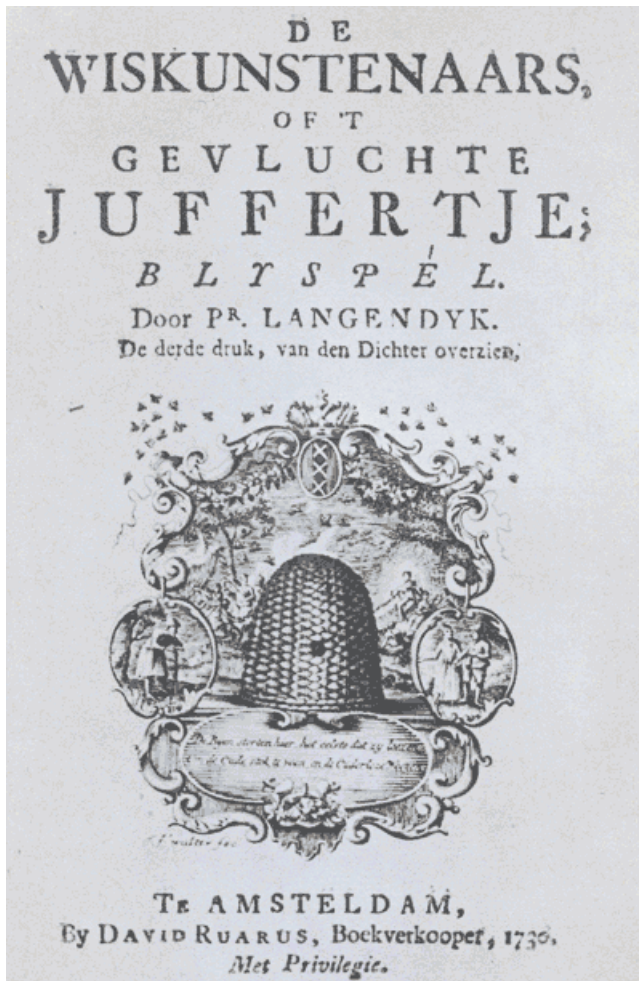
in dit opzicht duidelijke taal: daarin gaat het alleen over de hekeling van de waanwijsheid van winderige zotten, die 't schouwtoneel met reden mag bespotten. Dat dit 'het nut en pit der zaaken' is, m.a.w. de eigenlijke bedoeling, ziet een kenner als Kraaivanger, die zowel bevoegd is literatuur als kwesties op het terrein van de wiskunde te beoordelen, onmiddellijk, zegt Langendijk, terwijl 't gemeen zig slechts met de schors zal vermaken', m.a.w. met de liefdesgeschiedenis en andere uiterlijkheden. Daaruit mogen we concluderen dat het kennelijk niet Langendijks bedoeling geweest is een aardige liefdesgeschiedenis te ensceneren of meer specifiek een schakingshistorie zoals Walch het geheel noemt, maar om een hekeldicht te componeren. Dat is hoofdzaak, de liefdesaffaire is bijzaak. De laatste dient om de eerste dramatisch aantrekkelijk op de planken te kunnen zetten, aantrekkelijk voor het schouwburg-publiek van die dagen. Daarom is het onbillijk te beweren, dat het dispuut en feitelijk het hele optreden van de schijngelerden te veel is uitgesponnen en te veel ruimte in beslag neemt, zoals Mehler doet. Omslachtig is de dispuutscène, of liever zijn de dispuutscènes zeker niet, wanneer we uitgaan van bedoelde conceptie en daarom die onderdelen in het middelpunt van het spel plaatsen. Het dispuut wordt ook niet in één scène ondergebracht, maar over twee of drie scènes verdeeld (zie van af het negende en tiende toneel), die doorkruist worden door scènes waarin het neventhema aan bod komt, zoals in het gesprek tussen Anzelmus en Eelhart (elfde toneel), enige verandering in de opstelling van de dames (twaalfde-veertiende toneel) en het intrigerend optreden van Fop en Tijs (vijftiende-zestiende toneel). Bovendien zijn de dispuutscènes op zichzelf voortreffelijk gecomponeerd: ze boeien van a tot z.

Wanneer we deze integratie van de twee themata bezien in vergelijking met Langendijks vroegere spelen, speciaal met de *Krelis Louwen*, het kluchtige blijspel dat uit hetzelfde jaar dateert (1715), dan valt de overeenkomst op in dramatische structuur, maar tevens de meer geperfectioneerde techniek. Evenals in de *Krelis Louwen* is in de *Wiskunstenars* het thema waar het eigenlijk om gaat, opgenomen in een dramatische omlijsting, om er meer levensechtheid en meer diepte op het toneel aan te geven. Maar terwijl in de *Krelis Louwen* die omlijstende liefdesgeschiedenis slechts vaag is geschetst, heeft Langendijk er in dit spel meer werk van gemaakt. Hij heeft het als kader dienende thema uitgebouwd tot een door heel het drama heenlopende intrige en daardoor de beide thema's zozeer vervlochten, dat ze een dramatisch geheel zijn geworden. Men zou er zelfs over kunnen gaan twisten of men het één nog wel hoofdthema, het ander neventhema mag blijven noemen. Met name moet men bedenken, dat niet alleen in dispuutvorm een persiflage van schijngelerdheid wordt gegeven, maar dat de dramatische ontwik-

keling van het hele gebeuren op de planken aan die hekeling een bijdrage levert: de waanwijze, met zichzelf vervulde kortzichtige Raasbollius blijkt als figuur in het liefdesspel een onbruikbaar lid van de gemeenschap, ontoegankelijk als hij is voor menselijke gevoelens, ongeschikt voor het huwelijk, rijp voor het isolerende gekkenhuis. Hierin ligt een aanrakingspunt met de geëxalteerde ridder Don Quichot in Langendijks eerste toneelstuk, hoewel ideëel de kwestie daar anders gesteld wordt. Scherp geformuleerd komt het hierop neer: aan de ene kant is de Raasbollius-figuur een inhaerent element van de liefdesaffaire, een dramatisch noodzakelijk persoon die de ontknoping mogelijk maakt; aan de andere kant is het liefdesspel nodig om aan te tonen, dat dergelijke personen niet thuis horen in de maatschappelijke verhoudingen. We komen hiermee tot de conclusie, dat er ook betreffende dit tweede punt geen gegronde reden is voor Meyers negatieve critiek, noch die van Mehler of Walch, noch die van Heerikhuizen: Raasbollius' weigering met Izabel te trouwen is dramatisch-psychologisch voorbereid en begrijpelijk gemaakt en vormt logisch het definitieve keerpunt in de beslissing van de voogd Anzelmus.

De komische waarde: klucht of blijspel

Ook het derde punt is min of meer in het geding bij de beoordeling van Langendijks Wiskunstenaars. Het is evenwel nog moeilijker los te maken van de persoonlijke gevoeligheid van de beoordelaar voor wat we het komische noemen. Er zijn nauwelijks maatstaven voor te formuleren. Langendijk is bij uitstek in de eerste helft van de achttiende eeuw de auteur van het humoristische toneel. Een tragedie heeft hij, afgezien van een paar vertalingen, nooit geschreven. Ook in zijn latere toneelstukken, die op andere dominerende en meer ernstig getinte themata, overgaan, blijft de komische noot een belangrijk facet. Dat geldt voor de hekelstukken op het eigentijdse thema van de windhandel, maar ook voor het psychologisch drama over Xantippe, de getemde feeks, en zelfs voor het burgerlijk drama van de Kooplieden, de confrontatie van het toenmalige jongere met het oudere geslacht. Langendijk kent vele graden en nuances van het komische, de meewarige humor, de speelse spot, de ironische satire. Hij weet ook vele dramatische middelen toe te passen, om lachwekkende effecten te bereiken en de toeschouwers òf een schaterlach òf een glimlach te ontlokken. Men vergelijkte nog eens wat ik daarover reeds in de inleiding op de Don Quichot te berde heb gebracht. Ook ten opzichte van de andere spelen van Langendijk zou een hele verhandeling over de aangebrachte humoristische toetsen te schrijven zijn. Het is interessant te zien hoe hij aarzelt tussen de gangbare



Titelpagina van de derde druk, 1730

termen: klucht, blijspel, kluchtig blijspel, kluchtspel, zonder dat hij die termen zelf een duidelijke theoretische inhoud kan geven. In de eerste druk noemt hij de Wiskunstenars een Kluchtspel (1715), in de derde druk (1730) hanteert hij het etiket blijspel en dan voelt hij zich verplicht het spel in drie bedrijven in te delen. In de latere uitgaven is die misplaatste poging weer weggewerkt en heet het stuk weer gewoon kluchtspel.

Ten aanzien van het humoristische karakter van *De Wiskunstenars* kunnen we wijzen op de komische tegenstelling tussen bepaalde, min of meer gestandaardiseerde, toneeltypen op het tweede en derde plan, die door hun taalgebruik en grappen het kluchtige spel typeren, zoals de knecht, de slimme vertrouweling van de ernstige figuur op het eerste plan, de waard, de dienstmeiden en de binnenvallende voerlieden, allen met hun komische invallen, humoristische opmerkingen en interjecties, als reacties op de gang van zaken en vaak ook als levendige begeleiding van het hoofdgebeuren. Met name Filipijn speelt in dat opzicht een belangrijke rol als commentator op de situatie van zijn heer (Eelhart) of op talloze lachwekkende details in de dispuutscènes en volgende tonelen. Het optreden van Fop en Tijs is in hoofdzaak bedoeld als komische complicatie van de toch al verwarde situatie; het zijn zonder meer volkstypen uit de klucht. Daarentegen heeft de ontmoeting tussen Eelhart en Anzelmus weer hogere, humoristische waarde: zonder te beseffen dat Eelhart de door hem verafschuwde minnaar van zijn dochter is, neemt hij hem in vertrouwen en volgt hij zijn adviezen. De toeschouwer constateert met vermaak, dat hij bij de duivel te biecht gaat.

De hoofdaandacht richt ik echter thans op de komische waarde van het dispuut zelf, juist omdat dat facet in de kritische beoordeling van het toneelstuk een punt van belang is geweest. Jonckbloet heeft indertijd de komische werking van die twist radicaal ontkend met de woorden: ‘de strijd tussen de twee geleerden, of de aarde om de zon draait dan wel omgekeerd, is noch op zichzelf, noch door de wijze waarop hij gevoerd wordt, komisch of aantrekkelijk. De helden zijn hier zelfs als caricaturen niet vermakelijk’. Terecht kwam Meyer tegen deze wrevelige negatie op, maar dan toch op zo een aarzelende en daardoor halfslachtige manier, dat hij Jonckbloet voor een belangrijk deel gelijk geeft: ‘Een groot bezwaar, door Jonckbloet terecht aangewezen, ligt in de strijd van de geleerden zelve, die de toeschouwers moeilijk boeien kon. Dat er echter niets komisch schuilt in de wijze waarop die gevoerd wordt en vooral door de plaats en omstandigheden, dit stem ik niet zo grif toe’. En dan wijst hij op het komische in het dispuut, zoals het gebruiken van schotels en flessen, het smijten met de boeken, de raadgevingen van Filipijn, enz. Tenslotte laat hij volgen: ‘zulk een toneel kan, goed voor-

gesteld, zeer vermakelijk geweest zijn en het onbelangrijke of liever het onaantrekkelijke van den twistgrond hebben doen vergeten.' Door deze vergoelijkende, sussende redenering laat Meyer opnieuw blijken, dat de portée van het stuk hem is ontgaan. De twistgrond is noch onbelangrijk, noch onaantrekkelijk geweest voor de eigentijdse, achttiende-eeuwse toeschouwers en is dat zelfs niet voor de toeschouwers van de tegenwoordige tijd, al is dan de directe actualiteit van het geval grotendeels verloren gegaan. Boeiend blijft de spot met menselijke waan en hoogmoed. Het grote succes van de herhaalde opvoeringen, ook lang na de tijd waarvoor het stuk geschreven is, logenstraft de opvatting, dat deze strijd over het wereldbeeld, waarin de ingrijpende verandering van het filosofisch en godsdienstig denken uit die dagen weerspiegeld ligt, zij het dan in de lachspiegel, de toenmalige toeschouwers niet boeien kon.

Maar bovendien is het onjuist de komische kracht van het stuk alleen te zoeken in uiterlijkheden en handtastelijkheden, in smijt-en-gooiwerk of begeleidende handelingen. Zonder twijfel komen die bijkomende, uit de klucht stammende facetten hier meermalen voor en hebben ze hun bijzondere vis comica, maar hoofdzaak en van hogere orde is toch de burlleske persiflage van de twistende en ruziënde schijngeleerden. Het zijn geen geleerden in de ware zin van het woord, zoals Jonckbloet schijnt te menen en Meyer mogelijk ook. Men herleze slechts de geciteerde opdracht van Langendijk zelf aan de werkelijke geleerde, Mr. Everhard Kraaivanger. Voor Langendijk heeft het komische toneel juist als klucht of blijspel de taak menselijke gebreken en maatschappelijke wantoestanden te hekelen. De blijspeldichter geeft maar niet een reële afbeelding van het leven zonder meer, maar een bespottende en aan de kaakstelling van excessen daarin, duidelijk met de bedoeling invloed ten goede uit te oefenen, zonder de zedemeester uit te hangen.

De actualiteit van de satire

In dit opzicht is de inleiding van G.W. Wolthuis op zijn vroegere uitgave van de *Wiskunstenaars* in Meulenhoffs *Bibl. v. Ned. Schrijvers* no. 26 en gebaseerd op zijn artikelen in verschillende tijdschriften, van bijzondere betekenis. Hij geeft daarin een overzicht van de merkwaardige, onderlinge twisten tussen elkaar beconcurrerende wiskundigen in de praktijk van het maatschappelijk leven; zoals 'gesworen landmeters, wis- en sterre-kunstenaars, geometristen' of hoe andere 'liefhebbers van de mathematische kunsten' zich verder mochten noemen, waaronder dan ook 'oprechte schoolhouders en examinateurs in de kunst van cijferen, geometrie, landmeten, fortification op landt af te steecken, Italiaens en scheeps-boeckhouden' en andere praktische toepassingen van

de wiskunde, die in de tweede helft van de zeventiende eeuw in het midden der belangstelling stonden, speciaal ook van degenen, die te maken hadden met de opleiding van zeevarenden, vooral stuurlieden en zeekapiteins. Het is boeiend te lezen hoe zulke practiserende wiskunstenaars elkaar mondeling en in geschrifte te lijf gingen met niet altijd zachtzinnige argumenten en middelen. Broodnijd en persoonlijke verdachtmaking spelen daarbij een soortgelijke rol als in de ruzietonelen tussen Raasbollius en Urinaal. Ook blijken de door Langendijk gehanteerde argumentaties vrijwel allemaal ontleend aan gedrukte werken van strijdlustige wiskundigen, speciaal aan een boekje van een zekere Jan Verqualje: *Uytvindingh der langhte van Oost en West. Handelende van eenighe andere secreten meer, voor desen noyt bekent geweest.* - 't Amsterdam. Gedrukt bij de Weduwe van Joost Broersz. Boekverkoopster in de Pijlsteegh, in de Boeck-druckerye, 1661. Met zijn toneelstuk heeft Langendijk dus niet maar een of andere fantastische voorstelling van verzonnen typen, maar wel degelijk een tijdbeeld gegeven. Het mag waar zijn, dat het genoemde geschrift van Verqualje, toen Langendijk zijn satire componeerde reeds een halve eeuw oud was, dat neemt niet weg dat zijn kluchtspel gegrond is op een realiteit, die vermoedelijk nog wel in zijn eigen levenstijd voortbestond of nawerkte. Met instemming citeer ik Wolthuis op blz. 47-48, ter weerlegging van Meyers opvatting: 'Maar stellig is zijn keuze - de beweging van zon en aarde - een gelukkige greep geweest. Een kwestie, die de gemoederen zo hevig had weten te beroeren, moest meer dan enige andere de schouwburgbezoekers vertrouwd voorkomen en hun belangstelling wekken.' Ter versterking van deze onderstelling kan men er aan toevoegen, dat het niet alleen gaat om de theorieën van Ptolomeus en van Copernicus, maar dat er allerlei ook voor die tijd belangrijke kwesties aan de orde komen, o.a. de maansverduistering, de lengte- en breedtebepaling, het aanleggen van fortificaties etc. De uiteenzetting van Wolthuis is op deze punten volkomen overtuigend. Niet onderschrijf ik echter zijn vierde conclusie op blz. 57, waarin hij beweert, dat de hekeling (van de toenmalige wiskunstenaars) vooral ligt in hun wijze van optreden en niet in de argumenten en in de wijze van betogen. Enkele voorbeelden.

Urinaal verdedigt als nieuwlichter de opvatting van Copernicus: de aarde draait per dag om haar spil en per jaar om de zon. Raasbollius, aanhanger van het oude Ptolomeïsche wereldbeeld, waarin de aarde het vaste middelpunt vormt, valt hem telkens in de rede met felle, sarcastische vragen en uitroepen. Hij betoogt: de aarde móet stilstaan, want ze is een lichaam - m.a.w. Raasbollius redeneert volgens de oude school, met abstracte, logische of vermeend logische argumenten, die bovendien de natuurlijke lekenervaring in het gevljcht komen. Al spoedig blijkt uit

het debat, dat geen van beiden een meester is in het vak, noch in het denken en logisch redeneren: geen van beiden begrijpt eigenlijk de quintessence van wat hij beweert (zie vs. 473 vlgg.). De hevige verontwaardiging van beide partijen over elkaars domheid en gebrek aan kennis en inzicht werkt dan ook uiterst komisch op de taxerende toeschouwers: de pot verwijt de ketel dat hij zwart ziet. Beider bewijskracht is van nul en generlei waarde, ze hanteren dezelfde argumenten om het tegenovergestelde te bewijzen. Om hun theoretisch getwist kracht bij te zetten, gaan ze over tot aanschouwelijk onderwijs. Dat betekent een verlevendiging van de scène en een variatie op de vis comica. Maar het geeft ook aanleiding tot nieuwe komische facetten, vooral nu Eelhart en Filipijn daadwerkelijk in de zaak betrokken worden, doordat de onderdelen van hun maaltijd op de vloer belanden. Het hoogtepunt van het komische is hier toch weer, dat al dit tekenen op de vloer en het deponeren van flessen en schalen in tegenovergestelde volgorde, hoegenaamd niets bewijst voor het omstreden twistpunt en dat geen van beiden dit beseft. Als Filipijn met de nodige humoristische opmerkingen zijn schotels en flessen gered heeft, gaat het dispuut ongestoord verder. Urinaal betoogt, dat de zon eenvoudig niet draaien kan; zijn argumentatie is evenals die van Raasbollius aprioristisch en theoretisch-abstract. Ze is van dit kaliber:

De zon, die grooter is dan de and're hemeltekene
 En zoveel duizend mijl van 't aardrijk, als wij rekenen,
 Vloog tienmaal sneller dan een pijl vliegt uit een boog,
 Ja kogel door de lucht, indien zij zich bewoog;
 Hetwelk onmogelijk is en daarom moet zij blijven
 In 't middelpunt.

Een logica van de koude grond, grinnikt de toeschouwer. Daartegenover speelt Raasbollius zijn hoogste troef uit: de zon is niet groter dan andere hemeltekene; ze is net zo groot als men haar ziet! Het gevraagde bewijs: wel, in 't donker zien we een licht, b.v. een kaars, in de verte niet verkleind maar vergroot (zie vs. 555 vlg.). Conclusie: 'k Stel, dat de zon veel kleiner is dan de aarde, dewijl ze een licht is. Urinaal is diep onder de indruk van dit voor hem nieuwe gezichtspunt, maar als Raasbollius uit zijn betoog tevens concludeert tot vernietiging van Urinaals stelling betreffende de stilstand van de zon, barst hij opnieuw los: o, nieuwe ketterij! enz. (zie vs. 570). Intussen zit hij met het geval in zijn maag, want zelfs Copernicus, die grote man, heeft in dit probleem niet voorzien! En als dan Raasbollius hem, die daar met de mond vol tanden staat, triomfantelijk toeroept: 'weg, botmuil, al je kunst haal je uit de almanak' - smijten ze elkaar de boeken naar het hoofd.

Deze voorbeelden van redeneerkunst, die met vele zijn te vermeerderen, volstaan om aan te tonen, dat de komische kracht van de dispuutscène waarlijk niet alleen schuilt in uiterlijkheden, of in het optreden der heren maar in hoge mate juist in hun betoogtrant en in de holheid van hun argumenten. Het dispuut demonstreert wat er terecht komt van de werkelijke wetenschappelijke ideeën en ontdekkingen in de tijd van vernieuwing der natuurwetenschap, wanneer ze in handen komen van opgeblazen leken. Hun schijngeleerdheid is wijsheid uit de tweede of derde hand en blijkt juist uit die voosheid en leegheid van bewijzen, waar ze zo hoog van opgeven, maar waar de nuchtere toeschouwer met zijn gezonde verstand gemakkelijk doorheen kijkt. Het is om te schateren!

Relaties tot eventuele bronnen

In overeenstemming met de traditie van de letterkundige geschiedenis hebben verschillende historici getracht een antwoord te geven op de vraag hoe Langendijk aan de idee, de themata, of zelfs de meer uitgebreide stof van zijn klucht kan gekomen zijn. Heeft hij deze gegevens aan anderen ontleend? In hoeverre is hij dan nog als origineel auteur te beschouwen? Het optreden van de twistende wiskunstenaars roept onwillekeurig herinneringen op aan de twistzieke geleerden in sommige stukken van Molière, m.n. in *Le mariage forcé* (1664) en in *Les femmes savantes* (1670), die natuurlijk ook aan Langendijk bekend waren. Het tweede thema, de liefdesaffaire en annex daarmee het samenkomen op één pleisterplaats van alle dramatische personen, blijkt ook al niet uit de fantasie van Langendijk gesproken te zijn. Men heeft daarvoor als bronnen aangewezen een blijspel van Jan van Rijndorp: *De geschaakte bruid of de verliefde reizigers* (1690) en een nog wat oudere Franse comédie: *Les carrosses d'Orléans* - van Jean de la Chapelle (1680).

Hoe moeten we nu deze gegevens beoordelen, hoe ver reiken deze samenhangen en zijn ze alle als reëel te beschouwen? Het oordeel van de handboeken daarover loopt nogal uiteen. De uitspraak van Mehler gaat in dit opzicht zeer ver en leidt in feite tot een negatieve beoordeling van Langendijks auteurschap, wanneer hij zegt: ‘In haar geheel is de klucht echter èn te weinig oorspronkelijk èn te weinig belangrijk, dan dat ze op ons oordeel over de dichter veel invloed kan hebben.’ Een zo ver strekkende conclusie is bepaald ongegrond. Een wat nauwkeuriger vergelijking van de Wiskunstenaars met de vier genoemde ‘bronnen’ is daarom gewenst.

Vooraf moeten we bedenken dat men in de tijd van Langendijk zelf heel wat ruimer dacht over eventuele relaties tot literaire bronnen. Gewoonlijk werden gangbare, door anderen ook reeds gehanteerde themata,

als gemeen goed beschouwd. Het kwam er slechts op aan, dat een nieuwe auteur de bekende uitgangspunten weer gebruikte voor zijn eigen doeleinden en ze in nieuwe combinaties met nieuwe details uitwerkte tot een zodanige variant, dat er een nieuw drama uit ontstond, met een persoonlijke signatuur. Het thema van het opgedrongen huwelijk, dat door de intrige van de ware minnaar, eventueel door een schaking op het laatste moment, toch nog verhinderd wordt, vond in het humoristische toneel van de zeventiende en achttiende eeuw gretig aftrek. Ook Langendijk hanteerde het in principe in zijn voorgaande spelen, met gevarieerde toepassing in verschillende dramatische situaties. Men denke slechts aan de intrige van Bazilius tegenover Kamacho in de *Don Quichot*, maar ook aan de tegenstelling tussen Hans en Karel ten opzichte van Isabel in de *Zwetser* en aan de bedreigde verhouding tussen Ferdinand en Alida, die de weerstand van de verdwaasde boer moesten overwinnen in de *Krelis Louwen*. De originaliteit van de auteur bleek voor de toenmalige schouwburgbezoekers niet uit de keuze van het grondthema zelf, maar uit hetgeen hij er dramatisch van had gemaakt. Een complicatie ontstaat nu in het geval van de *Wiskunstenars*, doordat twee reeds door anderen gehanteerde themata met elkaar zijn verenigd.

De opvatting van Kalff (dl. V, blz. 473), nl. dat ‘de stof van de *Wiskunstenars*, een schaking uit een herberg, in 1690 door J. van Rijndorp in zijn aan het Frans ontleend, stukje: *De geschaakte bruid - verwerkt was*’ - geeft in vele opzichten een onjuiste voorstelling van zaken. De stof van de *Wiskunstenars* is nl. niet een schaking uit een herberg. Bovendien blijkt uit een zorgvuldige vergelijking, dat Langendijks drama helemaal niet op het blijspel van Van Rijndorp teruggaat. De inhoud van het zeer onhandig gecomponeerde stuk van de laatstgenoemde, komt neer op het volgende: Op een zekere avond nemen Leander en zijn knecht Krispijn hun intrek in een herberg, even buiten Brussel. Leander, afkomstig uit Den Haag, licht zijn knecht in over zijn ongelukkige liefde voor een adellijke jonge dame, die hem ontrouw geworden is en met haar nieuwe minnaar, een Franse edelman, naar Parijs is getrokken. Hij reist hen achterna om zich te wreken, door beide te doden. Terwijl hij dit vertelt, kondigt een knecht Jan de komst aan van Govert uit Antwerpen met zijn dochter Leonora, die hij, tegen haar zin, in de echt wil verbinden met een zoon van de rijke Anzelmus. In afwachting van deze vader en zoon, maken zij kennis met twee, intussen ook binnengekomen dames, die zich wat geëxalteerd gedragen. Ze zijn op reis naar Brussel, om daar de opera te bezoeken en speciaal één van hen, Sofie geheten, te troosten in haar verdriet over de dood van haar geliefde bokje. Pas in het tweede bedrijf verschijnen dan de heren Anzelmus ten tonele. De gedweeë zoon maakt een bespottelijke indruk, met zijn aangeleerde

maniertjes en quasi poëtische bewoordingen, die de domme Govert voor bewijzen van geest (esprit) aanziet. Vanaf de eerste ontmoeting tussen Leander en Leonora was het liefde op het eerste gezicht, van beide kanten. Sindsdien is Leander zijn wraakplannen vergeten en bereidt hij met Krispijn een nachtelijke schaking voor. Nadat het gezelschap aan tafel is gegaan (niet zichtbaar op het toneel) komt Leonora op, onder het voorwendsel dat ze onwel is geworden: ze wil zich naar haar kamer begeven. Tijdens een verwarde situatie in het donker, waarvan vooral de voerman Jarre, die het op de meid van de herbergier gemunt heeft, de oorzaak is, arrangeren Leander en Krispijn, de vlucht van het verliefde paar. Krispijn blijft achter en wanneer de verdwijning van het paar tot ontsteltenis van iedereen ontdekt wordt, hangt hij een dwaas verhaal op: op hun vlucht te paard, zijn de jongelui van een brug af te water geraakt, op een kantelende boot van een visserman terecht gekomen en tenslotte door een windhoos op het land geworpen; voor dood zijn ze in een naburige kapel neergelegd. Op een sein van Krispijn komen de, als Fransiscaner minderbroeders verklede Leander en Leonora binnen om het verhaal van Krispijn te bevestigen. De laatste, nu ook als priester verkleed, weet met de minderbroeders de roomse en goedgelovige Govert te bewegen tot vergeving en zelfs tot toestemming voor een huwelijk als de jongelui nog zouden mogen leven. Dan is het tijd, de maskers af te leggen. De jonge Anzelmus vindt heul bij de sentimentele Sofia.

De enige reële overeenkomst met de wiskunstenaars blijkt dan nog het samenkomen van de dramatische personen in een pleisterplaats te zijn. Maar daarvoor had Langendijk Van Rijndorp niet nodig. Dat hij dit toneeltechnisch gegeven vermoedelijk ontleend heeft aan de franse comédie van De la Chapelle, is af te leiden uit de sprekende overeenkomst in opzet en bewoordingen tussen de aanvangsscènes van beide éénacters, de franse van 1680 en de Nederlandse van 1715, zoals reeds Mehler heeft aangetoond. Er zijn echter nog een paar andere duidelijke aanknopingspunten, zoals uit een beknopte weergave van het dramatisch verloop in *Les Carrosses d'Orléans* kan blijken. De franse comédie begint, evenals Langendijks spel met de aankomst van een jongeman met zijn knecht, in een herberg, Cléante en Crispin. Cléante, die zich met heftige ergernis uitlaat over zijn medepassagiers in de diligence, blijkt gehaast op weg te zijn naar Parijs om daar zijn geliefde, Angélique te hulp te snellen. Ze heeft hem geschreven, dat haar moeder, die haar met Cléante verloofd had, is gestorven en dat nu haar oom, als voogd, haar dwingt te trouwen met een haar onbekend jongmens. Tevergeefs probeert de opgewonden Cléante de koetsier over te halen de reis naar Parijs te bespoedigen: het gezelschap moet hier overnachten. Even later arriveren ook

Angélique, haar oom en de nieuwe huwelijkscandidate, Dodinet, op weg naar Bourges, de woonplaats van laatstgenoemde, waar het huwelijk zal worden voltrokken. Cléante bereidt met Crispin, en in overleg met Angélique de vlucht voor. Als allen naar bed zijn en alleen nog de koetsier, die op de dienstmeid belust is en de kok, die een paar kippetjes moet slachten, in het donker rondspoken, vindt, temidden van allerlei verwarring en misverstanden, inderdaad de ontvluchting van het jonge paar plaats. Met dit fait-accompli eindigt het spel.

De conclusies liggen voor de hand. Van Rijndorp heeft De la Chapelle nagevolgd. De ietwat malle ontknoping is dan misschien van hemzelf. De overeenkomst in de situatie met het stuk van Langendijk is door beider afhankelijkheid in dit opzicht van de franse comédie verklaard. Verder heeft Langendijk kennelijk ook nog enkele andere gegevens uit de franse énéact overgenomen, maar ze anders toegepast. Bovendien heeft hij verschillende details ongebruikt gelaten en andere ingevoerd, zodat een heel nieuwe dramatische situatie en ontwikkeling is ontstaan. De bewering van Wolthuis, dat Langendijk in ieder geval de hoofdintrige ontleende aan Les Carrosses etc. gaat m.i. dan ook te ver, al was het alleen maar vanwege het feit, dat Langendijk het liefdesthema heeft gecombineerd met de satire op de Wiskunstenars en eigenlijk daaraan dienstbaar gemaakt.

In welke verhouding staat dan Langendijks spel tot het genoemde stuk van Molière: Le mariage forcé? Ook in dit opzicht gedraagt Langendijk zich zeer zelfstandig. Van een parafraze, zoals Mehler zegt, kan evenmin gesproken worden als van een navolging. De geschiedenis, die in het franse toneelstuk is gedramatiseerd, kan als volgt worden samengevat: Sganarelle, een man van 53 jaar, wil trouwen met een jong, knap, maar coquet meisje. Hij heeft de toezegging van papa en van de dochter. Als Sganarelle zijn oude vriend Geronimo advies vraagt, raadt deze hem eerst dit huwelijk op zijn leeftijd af, maar wanneer hij ziet, dat Sganarelle zijn zin toch wil doorzetten, valt hij hem ironiserend bij. Sganarelle wordt daarna in twijfel gebracht door een persoonlijke ontmoeting met zijn verloofde, Dorimène, die openlijk zegt, dat ze in het huwelijk met hem heeft toegestemd, om bevrijd te zijn van de tirannie van haar vader en dat ze zich nu voortaan een leventje voorstelt van vrijheid en luxe, zonder jaloezie. Argwanend geworden, gaat Sganarelle advies vragen bij zijn burens, twee filosofen. De eerste, Pancrace, een docteur aristotélicien, treft hij in een heftige woede aan, in een denkbeeldige dialoog met iemand die er niet is, maar die hem een, volgens hem onzinnige propositie heeft voorgesteld. Het gaat er om, of men moet spreken van la forme d'un chapeau, dan wel van la figure d'un chapeau. Hij overlaadt Sganarelle met een stortvloed van woorden, ver-

wijten en scheldwoorden aan het adres van de onbekende en laat hem nauwelijks aan het woord komen. In arrenmoede loopt Sganarelle weg naar zijn andere buurman, Marphurius, een docteur pyrrhonien, bij wie hij al even bedrogen uitkomt: deze scepticus zet alles op losse schroeven, tot Sganarelle hem in zijn wanhopige woede op een pak stokslagen vergast, die Marphurius nu in twijfel mag trekken. Weglopende ontmoet Sganarelle een paar zingende en dansende Egyptische vrouwen, die hem uit de lijnen van zijn hand de toekomst voorspellen, maar hem in het onzekere laten over de vraag of hij in zijn huwelijk bedrogen zal uitkomen. Dan besluit hij naar een beroemde magiër in de buurt te gaan. Voor hij zover komt, luistert hij echter een gesprek af tussen Dorimène en haar jeugdige minnaar Lycaste: ze zullen van hun liefde blijven genieten, ze trouwt met Sganarelle alleen om het geld. Bekoeld door deze koude douche, wil Sganarelle nu van het huwelijk afzien, maar door de broer van Dorimène wordt hij hardhandig gedwongen zijn trouwbelofte na te komen. Vandaar de titel van de comédie: le mariage forcé. Men ziet dat dit alles niets te maken heeft met Langendijks toneelstuk van de Wiskunstenaars. Het enige punt van overeenkomst is nog, dat ook hier twee verwaande en verdwaasde schijngeleerden een lachwekkende vertoning geven, niet echter in een onderling dispuut, maar ieder afzonderlijk tegenover de hoofdpersoon, de verliefde oude man. Hun rol in de liefdesaffaire blijft van zeer ondergeschikte aard, in feite hebben ze er niets mee te maken. Ook gaat het hun niet om wiskundige problemen, maar om redeneerkunst, om de zin van woorden en de werkelijkheid.

Ook in *Les femmes savantes*, is geen enkel reëel aanknopingspunt te vinden bij de bespottelijke geleerden, als Trissotin en Vadius. Het heeft dan ook geen zin hier de nogal ingewikkelde dramatische situatie uit de doeken te doen. Hetzelfde geldt ook voor de suggestie, die indertijd Te Winkel gegeven heeft, nl. dat Langendijk de wiskunstenaars zou hebben gecopieerd naar een door Quevedo's Pablo de Segovia verstrekt voorbeeld, een door niets gestaafde bewering, die door Wolthuis werd herhaald (blz. 47). Het ontbreken van een Nederlandse vertaling maakt zo'n onderstelling al heel onwaarschijnlijk.

We komen na overweging van dit alles tot de conclusie, dat Langendijk grotendeels zijn eigen weg is gegaan. Wellicht leefden er in zijn herinnering bij het creëren van de figuren Raasbollius en Urinaal enkele reminiscenties aan de lectuur van Molière's toneelstukken, maar zijn meer directe aanleiding vond hij in de typen van zijn eigen omgeving. Mogelijk leeft in het dwaze idee van de uitvinding der vestingwerken bij Raasbollius nog een herinnering voort aan iets soortgelijks in het verhaal van Nicolaas Heinsius' gemakkelijke avonturier, zoals Jan ten Brink heeft vermoed. Maar zulke reminiscenties en overeenkomstigheden

geven de literatuurhistoricus nog niet het recht te spreken van bronnen en navolging. Langendijks schijngeleerden hebben verder niets van de allure der franse filosofen, het zijn echte hollandse maniakken. De integratie met het huwelijksthema is geheel zijn eigen werk, al maakte hij daarbij gebruik van enkele elders ook toegepaste toneeltechnische gegevens. Het vlotte humoristische resultaat getuigt opnieuw van zijn volledige beheersing van de dramatische vormgeving. *De Wiskunstenars* is een karakteristiek hoogtepunt in de geschiedenis van het echt Nederlandse kluchtspel. Het sluit de eerste periode van Langendijks dramatische activiteiten af. Opmerkenswaard is het, dat hij in die eerste serie van vijf spelen, telkens weer het thema van de tegenstelling tussen schijn en werkelijkheid, gevarieerd door situatie en neventhema's, aan de orde stelde: menselijk bedrog, waan, fantasterij, zinsbegoocheling of opzettelijke misleiding van anderen, ze worden in al die spelen op humoristische wijze ontmaskerd en geneutraliseerd door een oprechte tegenspeler.

De uitgaven van de Wiskunstenars

1. De eerste druk van de *Wiskunstenars*, of 't Gevluchte juffertje, kluchtspel door Pr. Langendijk. - verscheen t'Amsterdam. Bij de Erfgen: van J. Lescaijle en Dirk Rank, op de Beurssluis, 1715. Met Privilegie. Langendijk karakteriseerde dus oorspronkelijk zijn stuk als kluchtspel; vergelijk voor de omzetting in blijspelvorm punt 3. Zie voor de afbeelding van de titelpagina blz. 3.

2. Uiteraard werd het spel herdrukt in de verzamelde *Gedichten*, in twee delen uitgegeven in 1721 bij de Weduwe B. Visscher. Deze uitgave van de verzamelde gedichten werd later overgenomen door J. Bosch, Boekverkooper in de Groote Houtstraat te Haarlem, bij wie in 1751 ook het derde deel en in 1760 tenslotte, na de dood van Langendijk (1756), het vierde deel uitkwam, met het achtergevoegde levensverhaal van de dichter. Intussen waren de eerste twee delen uitverkocht; daarom herdrukte Bosch ze, volgens zijn eigen mededeling, in een kleine, aanvullende oplage, vermoedelijk ook in 1760 of kort daarna. Zie zijn nabericht achter die tweede druk van het tweede deel, die niet gedateerd is: 'Terwyl de twee eerste deelen van P. Langendijks *Gedichten* geheel uitverkogt waren, en ik nog eenige voorraad had van het derde en vierde Deel, ..., heb ik gereedelijk besloten, om dezelve 2 deelen op nieuw te Drukken; hoewel maar een klein getal Exemplareen, op dat ik nimmer gelegenheid geeve of laate, dat de werken van eenen zo beroemden Dichter verre beneden haaren prijs moesten verkogt worden.' Ik vermeld deze details hier enigszins uitvoerig, omdat in de tegenwoordige handboeken de bibliografische

fout hardnekkig standhoudt, als zouden de verzamelde Gedichten van 1721 uit 4 dln. in plaats van 2 dln. bestaan, zie: Prinsen, Walch en Knuvelde.

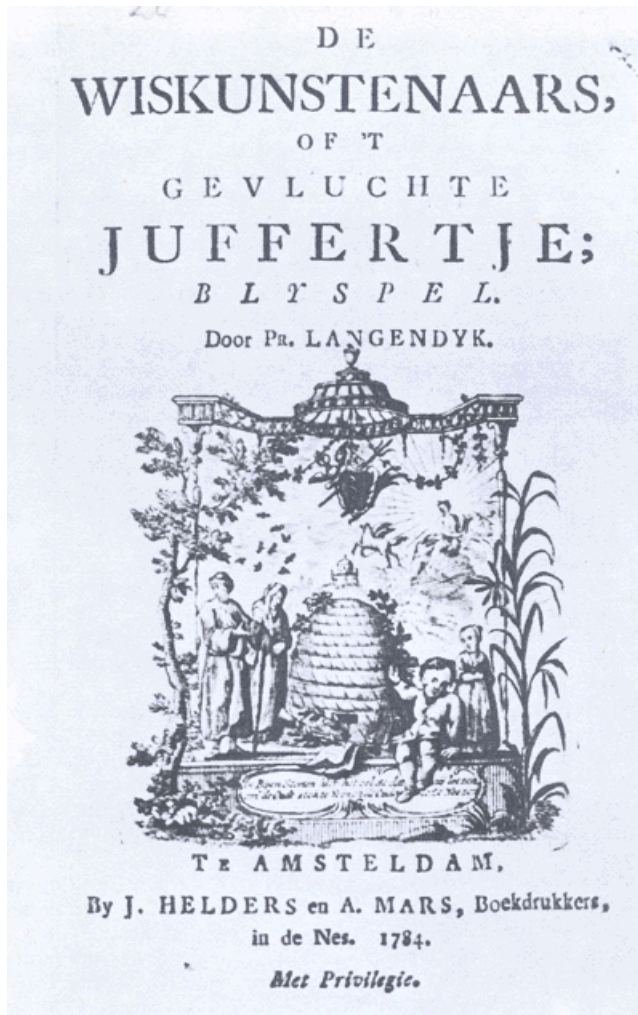
In verband met deze geschiedenis wordt de uitgave van de Wiskunstenars in de verzamelde gedichten van 1721 gewoonlijk de tweede druk genoemd; de vierde druk wordt dan de heruitgave in de tweede druk van de verzamelde gedichten (\pm 1760?). Tussen de tweede en de vierde druk staat historisch namelijk nog een afzonderlijke uitgave.

3. In 1730 gaf Langendijk zijn toneelspel opnieuw uit als een apart boekje bij David Ruarus, Boekverkooper. Te Amsteldam. Hij vermeldde het bij die gelegenheid op de titelpagina (zie de afbeelding op blz. 16) als de derde druk en noemde het toen niet langer een kluchtspel, maar een blijspel. Met het oog daarop, deelde hij de oorspronkelijke éénacter, zonder andere ingrijpende verandering, in, in drie bedrijven, n.l.: vs. 1-413, dus tot en met de heimelijke overbrenging van Izabel naar een aparte kamer (zie 13de toneel); vs. 414-673, het gedeelte, dat het grote dispuut aan tafel bevat (zie 19de toneel) en vs. 674-857, omvattend de schansscène en de ontknoping.

In de hiervóór genoemde vierde druk keerde de oude titel kluchtspel terug en verviel de indeling in drieën. Dat is te begrijpen uit het feit, dat de uitgever Bosch eenvoudig de uitgave van 1721 liet herdrukken. Latere uitgaven handhaven ook de oorspronkelijke vorm. Wat nu precies Langendijks eigen bedoeling is geweest, is niet bekend. Een indeling in drie bedrijven van het stuk, dat in totaal slechts 857 verzen omvat, lijkt mij, ook wat de dramatische structuur betreft, nogal geforceerd. Daarom volg ik bij mijn uitgave de oorspronkelijke opzet, als éénacter.

4. Na de heruitgave in de tweede druk van het tweede deel der verzamelde gedichten, verscheen nog een vijfde druk als apart boekje: te Amsteldam. Bij J. Helder en A. Mars, Boekdrukkers in de Nes 1784. Met Privilegie. Daarop zinspelen vermoedelijk Meyer (op blz. 275) die het juiste jaartal vermeldt, en Wolthuis (op blz. 57), die ten onrechte 1785 opgeeft. Vergelijk voor de afbeelding van de titelpagina blz. 28.

5. In de tweede helft van de negentiende eeuw krijgen de uitgaven van de Wiskunstenars een ander karakter: ze werden in hoofdzaak bedoeld voor het middelbaar en hoger onderwijs en daartoe meestal voorzien van aantekeningen en een inleiding, onder de verantwoordelijkheid van een filoloog; in sommige zijn enkele aanstootgevende passages weggelaten. Zo werd in 1854 Langendijks kluchtspel opgenomen in de serie van het Klassiek Letterkundig Pantheon, door Dr. G.M. Slothouwer, in 1926 heruitgegeven en verzorgd door



Titelpagina van de vijfde druk, 1784

Dr. C.H. Ph. Meyer. Wolthuis vermeldt nog een ongedateerde uitgave van Dr. Dominicus, bij De Waelburgh te Blaricum en een uitgave van Dr. J. van der Valk, in de serie Voordrachtskunst bij de Hollandiadrukkerij. De filologisch belangrijke uitgave van G.W. Wolthuis verscheen in Meulenhoffs Bibliotheek van Nederlandse Schrijvers, nr. 26, ongedateerd. Het boekje dateert in ieder geval van na 1937, omdat de inleiding zijn artikelen uit 1936-'37 samenvat (zie hierna de literatuurlijst).

De hier gepresenteerde uitgave bij W.J. Thieme en Cie te Zutphen, in het Klassiek Letterkundig Pantheon, is gebaseerd op de tekst van de vierde druk en vervult de belofte, die ik gegeven heb in het voorbericht van mijn uitgave van de Don Quichot, in dezelfde serie (1973).

6. Vermeldingswaard is nog de vertaling in het Frans door Jean Cohen, in de serie Chefs d'oeuvre des théâtres étrangers (Paris 1822). Merkwaardigerwijze heeft deze vertaler de derde druk met de indeling in drie bedrijven als uitgangspunt genomen, blijkens zijn titel: Les mathématiciens ou la jeune fille en fuite, comédie en trois actes. Wolthuis heeft deze vertaling gecontroleerd en in zijn aantekeningen betrokken: zie zijn uitgave op blz. 58.

7. De in mijn uitgave opgenomen illustraties van de 19de en de 23ste scène, behoren niet tot de oorspronkelijke uitgaven, maar zijn ingevoegd in de exemplaren van de 1e en 6e druk, die in de bibliotheek van de Maatschappij van Nederl. Letterk. te Leiden worden bewaard. De daaraan verbonden geschiedenis heeft G.W. Wolthuis uit de doeken gedaan, vgl. zijn uitgave blz. 58 en de hierna volgende literatuurlijst.

Literatuur

Het volgende overzicht van de voornaamste literatuur over Langendijk in het algemeen en over de Wiskunstenaars in het bijzonder is chronologisch ingericht.

1. Het leven van Pieter Langendijk - staat anoniem achterin het vierde deel van de verzamelde Gedichten (1760).
2. W.J.A. Jonckbloet, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, V, 4e druk door C. Honigh (1891), blz. 10-28.
3. C.H.Ph. Meyer, Pieter Langendijk. Zijn leven en werken, diss. 1891.
4. F.Z. Mehler, Pieter Langendijk, artikelen in Noord en Zuid, Tijdschrift ten dienste van onderwijzers bij de studie der Nederlandsche taal en letterkunde, onder redactie van Taco de Beer (Culemborg 1891). In 1892 bij dezelfde uitgever als apart boekje uitgegeven.

5. J.A. Worp, *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*, II (1908), blz. 193-196, 208, 209, 248.
6. G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde V* (1910), blz. 469-477; ook blz. 515-527.
7. J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* (2e druk, 1924), blz. 169-188.
8. J. Prinsen, *Handboek tot de Nederlandsche letterkundige geschiedenis* (3e druk, 1928), blz. 433-434.
9. G.W. Wolthuis, *Het dispuut der wiskunstenars*, art. in: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal en letterkunde LV* (1936), blz. 157-160.
10. G.W. Wolthuis, art. in *Tijdschrift van taal en letteren XXIV* (1936).
11. G.W. Wolthuis, art. in *Levende Talen nr. 93* (1937), blz. 163-183; 238-261.
12. G.W. Wolthuis, *De ingevoegde prenten bij De Wiskunstenars van Pieter Langendijk*, art. in *Het Boek XXIV* (1937).
13. G.W. Wolthuis, *Pieter Langendijk en de Wiskunstenars*, inleiding op zijn uitgave (zie hierboven).
14. J.L. Walch, *Nieuw handboek der Nederlandsche letterkundige geschiedenis* (1947), blz. 475-482.
15. F.H. van Heerikhuizen, hfdst. X (*Windstilte*) in *Panorama der Nederlandse letteren* (1948), blz. 238-242.
16. G.A. van Es, *Ongemotiveerde critiek op De Wiskunstenars van Langendijk*, in *Vooy's voor De Vooy's*, bijzondere aflevering v.d. *Nieuwe Taalgids* (1953), blz. 30-37.
17. G. Knuvelde, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde II* (2e druk, 1958), blz. 398-405.
18. G. Knuvelde, *Beknopt handboek etc.* (1962), blz. 348-351.

De wiskunstenars of 't gevluchte juffertje

Kluchtspel

Opdracht aan den heere Mr. Everhard Kraaivanger

- 1 Uw geest, myn Heer, die steeds vol yver haakt
 Naar weetenschap, die elk doorluchtig maakt,²
 Vermeit zig in de schriften der Latynen;³
 Die sterren, die aan Pindus hemel schynen,⁴
 5 En schitt'ren al de mind're lichten blind;⁵
 Of zo hy lust in Duitschen maatzang vind,⁶
 Vermaakt hy zig alleen in zuiv're toonen,
 En nette taal van Febus grootste zoonen;⁸
 Of paart vol krachts, en zuiverheids, en zwier',
 10 Met hun gezang de klanken van zyn' lier.¹⁰
 Zou myn Thalye uw keurig oor verveelen,¹¹
 Wanneer zy treedt op Neêrlands Schouwtooneelen,
 En redentwist of zon of waereld draaijt?
 ô Neen: uw Geest, die nutte vruchten maaijt,
 15 Van 't geen uw jeugd zaaijde in een vruchtbaare aarde,
 Eert boven al de Wiskunst nâ haar waarde.
 Hy zal best zien wat aan dit Werkje ontbreekt;
 Waar deez' te veel, of die te weinig spreekt.
 't Gemeen zal zig slechts met de schors vermaaken;¹⁹

- 2 *elk*: iedereen.
doorluchtig: verheven, roemrijk.
 3 *schriften der Latijnen*: geschriften van de Romeinen, de klassieke letteren.
 4 *Pindus*: berg van de dichtkunst (zangberg), gewijd aan Apollo en de Muzen; een verdergaande
 beeldspraak is dan: 'de sterren aan Pindus' hemel' voor 'beroemde dichters van de oudheid'.
 5 *schitt'ren ... blind*: (die) alle minder belangrijke dichters in de schaduw stellen.
 6 *Duitschen maatzang*: Nederlandse dichtkunst, poëzie.
 8 *nette taal*: keurige, fraai gestileerde taal.
Febus ... zoonen: eigenlijk zonen van Apollo (god der dichtkunst) (= dichters).
 10 *lier*: symbool van de dichtkunst (= zangkunst).
 11 *Thalye*: een der Muzen, nl. de beschermgodin van het klucht- en blijspel; *mijn Thalye* betekent
 hier dan: mijn kunst als klucht- en blijspeldichter, of kortweg: mijn kluchtspel. Langendijk
 noemt zelf dit toneelstuk een kluchtspel (zie titel en vergl. de inleiding op blz. 17 en 27).
keurig: kieskeurig, kritisch.
 19 *'t Gemeen*: het niet deskundige publiek.
de schors: hier als beeldspraak voor de liefdesgeschiedenis, die het dispuut van de
 wiskunstenars omvat, kennelijk beschouwt L. het liefdesthema als secundair, vgl. de inleiding
 op blz. 11 en vlgg.

- 20 De kenner ziet op 't nut, en 't pit der zaaken.
 Hy merk' dan aan, dat kunst noch konstenaar²¹
 Geroskamd wordt: maar 't ydele gebaar,²²
 En waanwysheid van winderige zotten,
 Die 't Schouwtooneel met reden mag bespotten.
- 25 Behaagt myn Nimf uw schrand'ren geest alleen,²⁵
 Als ge afgesloofd in 't Nederlandsch Atheên,²⁶
 Door 't yveren in Rechtsgeleerde boeken,
 Genootzaakt zyt uitspanningen te zoeken,²⁸
 Dan acht zy reets met vreugd haar' wensch voldaan;
- 30 Dan wryv' men haar geen' roekeloosheid aan;³⁰
 Dan lacht ze als haar de haat en nyd begrimmen,³¹
 En poogt allengs ten Zangberge op te klimmen;³²
 Op dat ze uw' geest leer' roemen nâ waardy;
 Door klanken van eene eed'ler Poëzy,
- 35 Wen Themis u, als een van haare zoonen,³⁵
 't Vernuftig hoofd met lauweren zal kroonen.³⁶
 Uw geest strekk' dan der Maatschappy ten nut,
 Uw maagschap, en Vrouwmoeder steeds ten stut;³⁸
 Die u vast wenkt na huis, met harte en oogen,³⁹
- 40 Verlangende, van eed'le zucht bewogen,
 (Vast schrikkende voor stormen, wind en zee)

- 21 *Hy merk aan:* hij moge dan opmerken.
kunst en konstenaar: slaat hier op de wiskunde en de beoefenaar daarvan (wiskunstenaar).
- 22 *ydel:* leeg, zinloos.
- 25 *myn Nimf:* mijn zanggodin (Thalye, vs. 11), m.a.w. mijn toneelstuk.
- 26 *'t Nederlandsch Athéên:* Amsterdam, het centrum van kunst en wetenschap in Nederland, zoals Athene in Griekenland.
- 28 *uitspattingen:* ontspanning, verpozing.
- 30 *wryv' ... aan etc.:* dan moge men haar (nl. mijn Nimf) geen vermetelheid verwijten.
- 31 *begrimmen:* boosaardige opmerkingen maken.
de haat en nyd: vijandige en jaloeise lieden.
- 32 *allengs ten Zangberge op te klimmen:* gaandeweg hogere prestaties te leveren op het gebied van de dichtkunst.
- 35 *Themis:* godin van het recht.
- 36 *vernuftig:* scherpzinnig. Deze passage slaat op de te verwachten promotie tot 'Leeraar der beide rechten' van zijn beschermheer; deze plechtigheid vond plaats op 9 april 1716, getuige een sonnet van Langendijk daarop (zie Gedichten I, 324), dus ongeveer een jaar na het verschijnen van dit toneelstuk.
- 38 *Vrouwmoeder:* deze vererende titel is nu niet meer in gebruik, wellicht te vertalen met: uw vereerde Moeder, mevrouw uw Moeder.
- 39 *vast:* aanhoudend, steeds weer.

Dat ze u eerlang omhelze op Javaas ree.⁴²
De hemel geeve u beide dat genoeg;
Waar by myn hart zyn' wenschen steeds zal voegen.

Terwyl ik de eer hebbe, myn Heer,
My te noemen
UE. Ds. Dienaar en Vrind,
Pr. Langendyk.

42 *Javaas ree*: Batavia; Kraeyvanger was geboren in Oost-Indië, nl. op Makassar, of zoals Langendijk zich uitdrukt: in 't land der dapp're Makassaaren, uit zuiver bloed geteeld eens vroomen Bataviërs. Na de publikatie van zijn dichtbundel: *Dichtlievende lente*, keerde K. inderdaad naar Indië terug, zie Ged. I, 393-395 (1717).

Vertooners

Filipyn, Knecht van Eelhart.

Griet, Dienstmeid van den Waard.

Eelhart, een Amsterdams Heer, Minnaar van Izabel.

Izabel, een Utrechtse Juffer.

Katryn, Dienstmeid van Izabel.

Een *Waard*.

Fop, } Voerluiden.

Tys, } Voerluiden.

Anzelmus, Oom en voogd van Izabel.

Dokter *Raasbollius*, Neef van Anzelmus, en Medeminnaar van Eelhart.

Dokter *Urinaal*.

Het Toneel verbeeldt eene kamer, in een herberg te Loene; de Geschiedenis gebeurt laat in den Avond.

De wiskunstenaars, of 't gevluchte juffertje, *Kluchtspel*

Eerste tooneel

Filipyn

- 1 Hei holla hei! Tryn, Griet, Neel, Klaar, holla! kanalje.¹
 Hei holla! hoor je niet! waar steekt nou al 't rapalje?²
 Piet, Joost, Hein, Klaas, holla! daar komt geen mensch! wat's dat?
 De droes is met al 't vee ligt op het haazepad.⁴
- 5 Nog eens. Hei holla hei!

Tweede tooneel

Griet, Filipyn

Griet

Wel kaerel is dat raazen?
 Je zoudt een eerlyk mensch op die manier verbaazen.⁶

Filipyn

Een eerlyk mensch?

Griet

Wel ja, 'k ben eerlyk.

- 1 *kanalje*: canaille, jan hageel.
 2 *rapalje*: rapaille, gepeupel.
 4 *droes*: duivel.
met al 't vee: met de hele troep.
op het haazepad: op de vlucht.
 6 *eerlyk*: fatsoenlijk.
verbaazen: ontstellen, helemaal van z'n stuk brengen.

Filipyn

't Heeft geen schyn;
Zo'n mooie meid zou in een herberg eerlyk zyn!

Griet

Myn goeije vlasbaard, wel wat of je al uit zult stooten,⁹
10 Wel kei'ren dat 's een biest! 't ken loopen op twee pooten.¹⁰
Beslab je bef maar niet. 'k Ben jou licht goed genoeg.¹¹

Filipyn

Heb jy wel ooit gezien twee biesten voor één ploeg?

Griet

Hoe zo?

Filipyn

Ik ben verliefd, en zo wy t'zamen trouwen,
Zel jy 't, al zie je scheel, met veel vermaaks aanschouwen.

Griet

15 Al weer wat nieuws, wel wis, wy zyn terstond gereed.
Een mosterdhaaler, een lakkei, een kaale neet¹⁶
Praat mê van trouwen. Wel! men zou zyn reuzel scheuren!¹⁷
Wie of verlieven zou op zo'n hansop met kleuren?¹⁸

Filipyn

20 Geen mensch, dat weet ik wel: want daarom vraag ik 't jou,
Op hoop of jy nog zo barmhartig weezen zou.

9 *vlasbaard*: melkmuil.

uit stooten: zeggen, uitbrengen.

10 *kei'ren*: uitroep van verbazing; Amsterdams dialect (< kinderen) voor kinderen, vgl. (wel) lieve kinderen!

dat's een biest: dat is me een vreemd dier!

11 *beslab*: bemors.

16 *mosterdhaaler*: minachtende term, eigenlijk een jongetje dat de eenvoudigste boodschapjes moet doen, melkmuil.

17 *Praat mê van trouwen*: praat ook al mee over trouwen.

men zou zyn reuzel scheuren: men zou er razend, hels over worden.

18 *hansop met kleuren*: de samenkoppeling van een naam uit de kluchtliteratuur: Hans Sop (vgl. Hans Suppe; vgl. frans: Jean Potage), potsenmaker met bontgekleurde wambuis en broek, vgl. Hansworst; een spottende omschrijving voor F's livre.

Griet

'k Wil uit barmhartigheid die liefde wel verjaagen,
Door hulp van onzen knecht, al was 't met knuppelslagen.

Filipyn

Ik dankje meisje voor je gunst, je bent te plat:²³
Vind ik een spyker jy vindt altyd weêr een gat.²⁴

Griet

25 Ik heb geen tyd om meer te luist'ren naar je snappen.
Wat is 'er van je dienst?

Filipyn

Je moet voor eerst eens tappen,
Of scheppen, zo je wilt, een glaasje brandewyn;
Het moet geen kooren, maar oprecht konjakke zyn.²⁸

Derde tooneel**Filipyn**

Bloed! was dat draaven! bei myn billen zyn aan stukken.²⁹
30 'k Ry niet nâ Amsterdam by avond, 't zou niet lukken,
Ik quam niet in de poort. 't Is hier te Loene goed.
'k Wou dat myn heer hier was.

Vierde tooneel

Eelhart, Filipyn

Filipyn

Daar is hy zelf, gansch bloed!³²
Dat is op 't onvoorzienst.

23 *plat*: slim, gewiekst.

24 *vind ik een spyker* etc.: je hebt voor iedere opmerking van mijn kant een antwoord gereed.

28 *kooren*: van graan gestookte drank.

oprecht konjakke: echte cognac, d.w.z. door dubbele gisting uit wijn bereid.

29 *Bloed*: een bastaardvloek, verkort uit 'gans bloed', voor het bloed van God (Christus), zie vs. 32.

32 *gansch bloed*, voor 'gans bloed', zie aant. vs. 29.

Eelhart

Wie dacht u hier te vinden!

- 35 Myn Filipyn, hebt gy iets kunnen onderwinden?³⁴
 Zeg, is myn schoone reets de brief ter hand gesteld?
 Hoe staat het met myn min? ik bid dat gy 't my meldt.³⁶

Filipyn

Heel slecht. Myn heer heeft meer te vreezen als te hoopen.

Eelhart

Hoe dat?

Filipyn

- 40 Beloof me eerst dat ge u zelf niet op zult knopen,
 Veel min verzuipen, uit standvastigheid van min:
 'k Zal dan de heele zaak verhaalen, naar je zin.⁴⁰

Eelhart

Hoe naar myn zin?

Filipyn

'k Verspreek me, ik meende nâ de waarheid.⁴¹
 Net zo als 't is gebeurd.

Eelhart

Spreek op. Geef meerder klaarheid.

Filipyn

Na dat gy gist'ren my expresse hadt gemaakt,⁴³
 Ben ik gezwind te paard uit Amsterdam geraakt;⁴⁴

- 34 *onderwinden*: ondernemen, doen, uitrichten (gezegd van iets moeilijks).
 36 *min*: geliefde; in 39 betekent *min* 'liefde'.
 40 *naar je zin* kan twee dingen betekenen: zoals je van mij verlangt, en: overeenkomstig hetgeen je wenst te horen; vandaar de vraag van E in vs. 41.
 41 *nâ*: overeenkomstig, naar (waarheid).
 43 *expresse* (nl. bode) *maken*: (iemand) met een speciale opdracht erheen sturen.
 44 *gezwind*: met spoed.

- 45 'k Heb 't op de botermarkt van Jean Pikeur bedongen⁴⁵
 Voor twee dukaaten. Bloed! wat heeft dat beest gesprongen!
 Het is appelgrauw.⁴⁷

Eelhart

Wat bruit me dat? ryd voort.

Filipyn

- 'k Was in drie uren tyds al te Utrecht voor de poort.
 'k Loof dat het paerd mê van je liefde heeft geweeten;
 50 Want 't arme beestje docht om drinken noch om eeten.

Eelhart

Zwyg van het beest, en zeg hoe dat je verder voer.

Filipyn

'k Ontmoette juist op straat myn nichtjes bestemoer;⁵²
 Zy is een groenwyf, zeer verstandig nâ haar jaaren.⁵³
 Na heel veel vraagens hoe de vrinden hier al vaaren ...

Eelhart

- 55 Die praat van 't groenwyf, van je vrinden, en het paerd,
 Slaa die maar over: want ze is my geen oortje waard.⁵⁶

Filipyn

- 'k Vroeg aan dat groenwyf waar de heer Anzelmus woonde;
 Het welk die goeije sloof my zeer gewillig toonde;
 Zy kon dien heer wel: want zyn huis staat in haar buurt,⁵⁹
 60 En dat nog meerder klemt, haar eigen dochter schuurt⁶⁰
 En schrobt juist in zyn huis, schier alle Zaturdagen.
 Die dochter zei my iets het welk u zal mishaagen.

- 45 'k Heb 't ... *bedongen*: ik heb het paard met loven en bieden gehoord.
 47 *appelgrauw*: schimmel met appelronde grijze vlekken op de huid.
bruit: (wat kan me dat) schelen.
 52 *bestemoer*: grootmoeder.
 53 *groenwyf*: groentevrouw.
 56 *oortje*: duit, cent.
 59 *kon*: kende.
 60 *dat*: wat.
klemt: van belang is.

Eelhart

Wat was dat?

Filipyn

Dat de heer Anzelmus hadt gehoord,
 Hoe gy, dien hy niet kent, zyn nichtje hebt bekoord,⁶⁴
 65 Toen zy korts te Amsterdam by iemand van haar vrienden⁶⁵
 Is t'huis geweest; en hy wil haar perfors verbinden⁶⁶
 Aan zee'ren neef, een gek in quarto, die de meid⁶⁷
 Nooit heeft gesproken als met veel afkeerigheid;
 Die zotte vlaagen krygt door 't al te veel studeeren;
 70 In 't kort bequaam om met de kap te promoveeren.⁷⁰
 Nu hoort myn heer dat hy een medeminnaar heeft.
 Bedenk in welk een angst uw Izabelle leeft:
 Wyl zy gedwongen wordt om met een gek te trouwen.

Eelhart

Geen nood, Flippyn, zy is niet van die laffe vrouwen,⁷⁴
 75 Die ligt te dwingen zyn door voogde dwing'landy.⁷⁵
 Ook is haar zuiver hart te dier verpand aan my.⁷⁶
 Ik ben gerust dat zy haare eeden niet zal breeken:⁷⁷
 Myn min is haar, en my haar min, te wel gebleeken.⁷⁸

Filipyn

'k Vat wat je zeggen wilt. Je kent malkander. Maar ...

64 *bekoord*: verleid.

65 *korts*: kort geleden, onlangs.

66 *perfors*: met alle geweld.

67 *een gek in quarto*: een grote gek; in quarto is eigenlijk een boekformaat, tweemaal zo groot als in octavo (in achten gevouwen vel papier), dat de meest gangbare maat was.

70 *bequaam*: geschikt.

met de kap promoveren: eigenlijk de oude universitaire term voor 'de doctorale waardigheid verwerven'; de kap is de 'fluwelen bonnet' of doctershoe, maar hier een woordspeling met de 'zotskap', m.a.w. voor gek verklaard worden. Ook het woord *bequaam*, fungeert mee in de woordspeling.

74 *zy is niet van etc.*: zij is niet een van die bange vrouwen.

75 *ligt*: licht, gemakkelijk.

voogde dwing'landy: dwingelandij van een voogd.

76 *te dier verpand*: te plechtig overgegeven, toegezegd.

77 *ik ben gerust dat ...*: ik ben er zeker van, dat ...

78 *te wel*: te goed, duidelijk.

Eelhart
80 Wat voor een maar?

Filipyn
Helaas!

Eelhart
Gy zucht.

Filipyn
Och! och!

Eelhart
Verklaar
My wat 'er gaans is.⁸²

Filipyn
Och! ik durf het naauwlyks zeggen

Eelhart
Spreek! of die zweep zal ik u op de ribben leggen!

Filipyn
Ach! als 't dan weezen moet, en wilje 't weeten heer?
Helaas! uw Izabel, die schoonheid is niet meer ...

Eelhart
85 Is 't mooglyk! wat gy zegt, ach! is dat vriend'lyk weezen,
Dat zuiver aanschyn, zo bekoorelyk voor dezen,⁸⁶
Die zon, die held're zon met al haar glans verdoofd!
ô Wreede dood! die my van allen troost berooft,
Doe my het levens licht op deeze tyding derven!⁸⁹
90 ô Droefheid! ik wil met myn Izabelle sterven!
Ze is dan niet meer Flippyn?

82 *gaans*: gaande, aan de hand.

86 *aanschyn*: gelaat, gezicht.

89 *doe my* etc.: laat mij naar aanleiding van dit onzalige bericht sterven.

Filipyn

Ze is niet meer in haar huis:
Maar 'k weet niet van haar' dood.

Eelhart

ô Schelm!

Filipyn

Je hebt abuis.⁹²

't Is jou schult; want je valt zo schielyk in myn' woorden,⁹³

En wilt je zelven, eer je 't end hoort, al vermoorden.

95 Als jy me op myn manier de zaak verhaalen liet,

Dan hadden wy gestaag die harrewarring niet.

Eelhart

Flippyn, gy hebt een quaa manier in uw vertellen.⁹⁷

Zo dat zo voort gaat zult gy nog een uur staan lellen,⁹⁸

Eer ik begryp hoe dat het met myn zaak nu staat.

100 Verhaal my alles kort, en maak my niet meer quaad.

Filipyn

Ik zeg je dan myn heer, jou lief was opgesloten;

En die gevangenis heeft haar, na 't schynt, verdrotten.¹⁰²

Ze is uitgebroken, en enfin op 't haazepat.¹⁰³

Haar oom heeft haar alom doen zoeken door de stadt,

105 En aanstond opgemaakt haar' vrinden en haer' maagen,¹⁰⁵

Die haar alom, van man en maagd, na laten vraagen.¹⁰⁶

Anzelmus en die neef zyn licht al te Amsterdam.

92 *je hebt abuis*: je bent abuis, je hebt het mis.

93 *valt in myn woorden*: valt me in de rede.

97 *een qua manier in uw vertellen*: een rare manier van vertellen.

98 *lellen*: kletsen.

102 *gevangenis*: gevangenschap.

103 *op 't haazepad*: op de vlucht (vs. 4).

105 *opgemaakt* etc.: haar vrienden en familieleden gealarmeerd.

106 *van man en maagd*: verbastering van 'van man en maag', voor: door iedereen.

haar na laten vraagen: navraag naar haar doen, informatie over haar inwinnen.

Eelhart

- Zo ik haar daar had, wenschte ik dat hy by me quam:
 Die voogd zou reden van zyn dwinglandyë geeven;
 110 'k Zou haar beschermen in haar eer, of niet meer leeven.
 'k Kan niet bedenken wat'er voor my dient gedaan ...¹¹¹
 Zal ik naar Amsterdam, of liefst nâ Utrecht gaan?
 Ik heb besloten om haar overal te zoeken.
 Zo ik haar vind, zal ik dien voogd zeer wel verkloeken.¹¹⁴

Filipyn

- 115 Gy hebt haar al te wel gewend, hou u maar stil;
 Dat duifje zal van zelf wel vliegen op je til.

Eelhart

'k Gaa wêer nâ Amsterdam.

Filipyn

Hoe zyt gy hier gekomen?

Eelhart

Ik heb myn rytuig tot uitspanning eens genomen,¹¹⁸
 En reed al voort, tot hier in Loene, zo gy ziet.

Filipyn

- 120 Maar heer, 't is avond, en al laat, hoe! wist je niet
 Dat, als je zo ver reed, je hier te nacht moest blyven?

Eelhart

Ach weeten minnaars wel, Flippyn, wat zy bedryven?
 Daar is de waard.

111 'k Kan niet bedenken: ik weet niet goed wat mij te doen staat.

114 verkloeken: te slim af zijn, in de val laten lopen.

118 tot uitspanning: bij wijze van ontspanning, om mij te verpozen.

Vyfde tooneel

Waard, Filipyn, Eelhart

Waard

Wie heeft dat zoopje van de meid¹²³
Daar flus gekommandeerd?¹²⁴

Filipyn

Ik, tot je dienst bereid.

Eelhart

125 Is hier gelegenheid voor ons te nacht te slaapen?

Waard

Dat weet ik niet.

Filipyn

Hy is grootshartig in zyn wapen;¹²⁶
Hoewel hy woont ook op de zelfkant van het Sticht.¹²⁷

Waard

130 Neen broertje, neen, je zyt na 'k merk nog niet verlicht.¹²⁸
'k Heb nog een bed, het welk ik graag uw' heer wil gunnen;
Maar weet ik juist of hy te nacht zal slaapen kunnen?

123 *zooopje*: borrel, slokje sterke drank.

van: bij.

124 *flus*: zo even.

gekommandeerd: besteld.

126 *grootshartig in zyn wapen zijn*: het hart hoog dragen in zijn wapenrusting, m.a.w. nogal wat verbeelding hebben, hoog te paard zitten.

127 *Hoewel hy woont op de zelfkant van het Sticht*: een spottende verklaring voor zijn vermeende trots: hij woont dan ook op de rand van het bisdom Utrecht (*zelfkant* houdt ook een woordspeling in!)

128 *je zyt nog niet verlicht*: je hebt blijkbaar nog niet veel kennis van zaken opgedaan, bent niet erg snugger; *verlicht zijn* heeft in de 18e eeuw, de tijd der verlichting (!) een specifieke betekenis (vgl. verlichte despoten en dergl.), m.a.w. je snapt niet wat ik bedoel; de bedoeling blijkt dan in vs. 130: ik weet toch niet of hij de slaap kan vatten. (woordspeling met 'gelegenheid hebben' in vs. 125-126).

Filipyn

Zorg daar niet voor, zo 't met geen keijen is gevuld,¹³¹
En dat de muggen ons niet steeken.

Waard

Goed, gy zult
Te vreên zyn. Voor uw' heer heb ik een bed met veeren,
En jy kunt op die kist wel slaapen in jou klêeren.

Filipyn

135 Dat's my te hart kompeer. Maak maar een kermisbed.¹³⁵

Waard

Ik kan niet vriendschap: al myn bedden zyn bezet.¹³⁶
'k Dien met myn wyf zelf op een kermisbed te leggen.

Filipyn

Dat wil ook weezen broer, dan heb ik niet te zeggen.¹³⁸

Eelhart

Wat menschen zyn het die je hier te nacht logeert?

Waard

140 De heer Anzelmus, en een ander heer; geleerd
In veele kunsten en verheven' weetenschappen,
Die als een advokaat zes zeven weet te klappen.¹⁴²

Eelhart

Ei! deeze Anzelmus, zeg wat is dat voor een man?

131 *zorg daar niet voor*: heb daar geen zorg over, wees daar niet bang voor.

135 *compeer*: kameraad, vent.

kermisbed: op de vloer gespreid bed, voor kermisgasten.

136 *vriendschap* is een vocatief: vriendje (vgl. heerschap).

138 *Dat wil ook wezen broer*: dat kan ook gebeuren, maat.

niet: niets (meer).

142 *die als een advocaat zes, zeven etc.*: die voor zes of zeven advocaten weet te praten, m.a.w. die zeer vlot zijn woordje kan doen, zodat hij het tegen zeven advocaten kan opnemen.

Waard

- 145 Een heer van Utrecht, die ik specialyk van
Naby gekend heb, meer als vyf en twintig jaaren;
Die and're, naar ik merk, zal met zyn nichtje paaren,
Een schoone juffer, blank en poezeltjes van vel.

Eelhart

Hoe is haar naam?

Waard

Haar naam? laat zien, is Izabel.

Filipyn

‘Voorzeker 't zal de voogd van jou beminde weezen.

Eelhart

- 150 ‘Anzelmus kent my niet; voor hem is niet te vreezen.
Hebt gy geen gasten meer?

Waard

- ô Ja, de heer dokter,
Hans Urinalibus, die flus myn linker oor,¹⁵²
Heit doof geraast; en met de jongste van die heeren,
Die ook een dokter lykt, kyft over 't voltizeeren,¹⁵⁴
155 Van 't vaste lichaam, 'k loof zo wel van man als vrouw.
Hy is die dokter, die graag zilver maaken wou
Uit keijen: maar hy heeft zich zelve korts bedrogen;¹⁵⁷
Want al zyn keijen zyn de schoorsteen uitgevloogen,
Behalve één, die blyft hem zitten in de kop.¹⁵⁹

152 *flus*: daarnet nog.

154 *voltizeeren*: voltigeren of voltes maken, snelle wendingen en sprongen maken, speciaal van paarden, maar ook van gymnasten: zweven aan de zweefmolen, hier bedoeld als: door de ruimte zweven, zoals later in het dispuut zal blijken. De waard heeft kennelijk van de twistgesprekken niets begrepen, vandaar dat hij bij *lichaam* niet denkt aan hemellichamen, maar aan mensen.

157 *korts*: kortgeleden.

zichzelve bedrogen: zich vergist, bedrogen uitgekomen.

159 *behalve één* etc.: de waard zinspeelt op de bekende uitdrukking voor ‘gek zijn’, nl. een kei in de kop hebben, of: de kei leutert hem, en dgl.

Filipyn

160 Jy hospes, dunkt me, houdt je gasten voor de fop,¹⁶⁰
Dat is je schaad'lyk broêr, je moet wat leeren vleijen.

Eelhart

Wat heb je te eeten?

Waard

'k Kan je een slaatje doen bereijen.
'k Heb ook een ham, die is heel fraaij en exelent,¹⁶³
En wyn, myn heer, zo goed als ergens is bekend.

Eelhart

165 't Is wel, gy kunt dan flus de tafel laten dekken;¹⁶⁵
Maar morgen ochtent wil ik met den dag vertrekken,¹⁶⁶
Dies moet ik voort, als ik gegeeten heb, te bed.¹⁶⁷

Waard

'k Zal zorgen dat de kost je flus word' voorgezet.

Zesde tooneel

Eelhart, Filipyn

Eelhart

Wat staat ons nu te doen, F'lipyn, hoe zal men 't maaken?¹⁶⁹

Filipyn

170 Je kunt je zelf gerust vertoonen voor die snaaken:
Want naar je zeggen kent jou d'een of d'ander niet,¹⁷¹

- 160 *hospes*: (spottend voor) waard (gastheer!).
voor de fop houden: voor de gek houden, spotten met.
163 *fraaij*: fris, smakelijk.
165 *flus*: fluks, direct.
166 *met den dag*: bij het aanbreken van de dag.
167 *dies*: daarom.
voort: direct na.
169 *hoe zal men 't maaken*: hoe zullen we het aanpakken?
171 *d'een of d'ander niet*: de een noch de ander.

Dit geeft okkazie dat gy al hun doen bespied;¹⁷²
 Ten minste leer je de aart uws medeminnaars kennen.

Zevende tooneel

Filipyn, Eelhart, Fop, Tys

Filipyn

Daar 's volk. 't Zyn voerlui! wel de pikken moet ze schennen!¹⁷⁴

Fop

175 Hoe vaart het al, myn heer,¹⁷⁵

Eelhart

Gelyk je ziet myn vriend.

Tys

F'lipyn, wel maatje lief.

Filipyn

'Dat is zo erg als 't dient,¹⁷⁶
 'k Vrees dat het zaakje door die kaerels uit zal lekken.

Eelhart

180 Hoort mannen, 'k heb je lui een zek're zaak te ontdekken.
 'k Verzoek dat gy myn naam, veel min die van F'lipyn
 Hier noemt, dat 't iemand hoort, 't zal u niet schaad'lyk zyn.
 Daar is een daalder; en indien je lui kunt zwygen,
 Zult gy op morgen weer een daalder van me krygen.

Fop

Goed, heerschop, 'k dankje zeer. Tys hebje 't wel verstaan?

172 *okkazie*: gelegenheid.

174 *de pikken moet ze schennen*: de pikzwarte, alias de duivel (vgl. Heintje Pik) moge ze ombrengen, vernietigen.

175 *hoe vaart het al*: hoe gaat het er mee?

176 *Dat is zo erg als 't dient*: dat is zo erg als het kan.

Tys

Dat's elk een daalder Fop: maar 't komt op 't zwygen aan.

Filipyn

185 Kom je allebei zo laat in Loene met je wagen?

Fop

Dat's waar F'lipyn, dat magje nog wel eensjes vraagen.¹⁸⁶

Filipyn

Geef hier de daalder: want je kent je les nog niet.

Fop

Waarom?

Filipyn

Je noemt me by myn' naam, zo als ik hiet.

Tys

Nou, nou, F'lipyn, 't is fout, hy zal 'er wel op passen.

Filipyn

190 Die gek praat mê! geef weer, geef weer. Maak geen grimmassen.¹⁹⁰

Je lui zoudt zwygen, en je opent pas je smoel
Of aanstonds noem je me. Hiet my veel liever Roel,
Of alles wat je wilt. Je kunt de daalder houwen;
Maar zwyg je niet, zo zel 't de drommel haalt je rouwen.

195 Hoe kom je hier?

Tys

Ik kom van Utrecht zonder vracht.

Fop

Ik heb twee heeren die hier beiden deezen nacht
Logeeren willen, zy zyn nobele gezellen.

186 *dat mag je nog wel eensjes vragen*: spottend voor: dat is een overbodige vraag.

190 *Die gek praat mê*: die gek praat ook al zijn mond voorbij.

maak geen grimmassen: doe niet zo dwaas.

Filipyn

Hoe heeten ze?

Fop

Dat kan ik juist niet net vertellen,
 Nâ dat ze zeggen zyn ze Geldersche edellui,
 200 En officiers, voor my het scheelt my niet een brui²⁰⁰
 Wie dat ze zyn, als zy my rykelyk betaalen,
 Gelyk ze doen. Kom Tys, we moeten haver haalen.
 De hospes denk ik zit te smooken aan den haard.
 Die vent zit eeuwig met een pypjen in zyn' baard.

Achtste tooneel

Eelhart, Filipyn, Izabel, en Katryn, (beide in mans gewaad)

Eelhart

205 Het spyt my dat ons nu die heeren komen stooren.^{204/5}
 Ach! hoe zweemt de eene naar myn lief, myn uitverkooren!²⁰⁶
 Is 't moog'lyk 't geen ik zie! zyt gy 't myn Izabel?

Izabel

Zyt gy 't myn Eelhart? ach!

Filipyn

Zo, dat gaat wonder wel.

Izabel

Wat goed geluk, myn heer, heeft u doen herwaart koomen?

Eelhart

210 En u, myn lief? wier min myn hart heeft ingenomen.

200 *het scheelt me niet een brui*: het kan me geen sikkepit schelen.

204/5 *in mans gewaad*: in mannekleren.

206 *zweemt naar*: lijkt op.

Izabel

Het noodlot; dat my heeft ontrukkt de dwing'landy²¹¹
 Van myn gehaaten voogd, die door zyn baatzucht my
 Verkocht had aan een dwaas; die woedende en verbolgen,
 My ongelukkige zal overal vervolgen;
 215 Zo gy, die ik verkoos tot hulp en toeverlaat,
 My door uw' macht niet redt uit myn benaauwden staat.²¹⁶

Eelhart

Die liefde, die ik u voor altoos heb gezworen,
 Zal u behoeden, voor zyn felle haat en tooren.
 Wees vry gerust, gy weet hoe ik u heb bezind.²¹⁹
 220 Eisch alles van een hart dat u zo teêr bemint,
 Laat ons veréenen door de vaste huwlyksbanden.

Izabel

Myn heer, ik stel myn lot geheel in uwe handen;
 'k Zal met u deelen in geluk en ongeluk.

Eelhart

Myn lief 'k zie haast het eind van onzen ramp en druk.²²⁴
 225 Wy moeten deeze plaats vooral terstond ontvluchten;
 't Is hier niet veilig.

Izabel

Hoe, wat heeft men dan te duchten?

Eelhart

Myn medeminnaar, en uw Oom zyn in dit huis.

Izabel

Myn voogd? wat zegt ge!

211 *de dwing'landy*: aan de tirannie.

216 *benauwden staat*: benarde toestand.

219 *hoe heb ik u bezind*: hoe ik mijn zinnen op u heb gezet, u heb lief gekregen.

224 *haast*: spoedig, weldra.

Filipyn

Ja juffrouw? 't is geen abuïs.

Eelhart (wyzende op Katryn)

Wie is die heer, myn lief?

Izabel

230 Laat ons hier niet meer spreekē,
Het is Katryn, myn meid, wiens trouw my is gebleken.

Eelhart

Vlieg heen Flippyn, en maak gezwind myn rytuig klaar.
Wy kunnen hier niet zyn dan met het grootst gevaar:
Haar voogd mocht ons hier op het onvoorziēst betrappen,
Als hy haar zag, men kon 't onmogelyk ontsnappen.

Filipyn

235 Myn heer, je kunt tog niet voor morgen in de poort.²³⁵

Eelhart

Dat zy zo 't wil, Flippyn, span in, wy moeten voort.

Izabel

Ach! ach! ik hoor daar volk, waar zal ik my versteeken?²³⁷

Filipyn

Vlieg t'samen op het bed, en dekje met de deken.

Eelhart

Kom 'k zal u helpen, zo Flippyn, dat's wel bedacht.

Filipyn (terwyl Izabel en Katryn zich op 't bed verschuilen)

240 Ik wensch je beiden een' gerustelyken nacht.

235 *in de poort*: de stadspoort binnen(gaan).

237 *versteeken*: verbergen, verschuilen.

Negende tooneel

Raasbollius, Anzelmus, Eelhart, Filipyn Izabel, en Katryn (op 't bed)

Raasbollius (raazende en tierende tegen dokter Urinaal, die binnen is)

Gy zyt een botterik! wat zoudt gy disputeeren!
 Gy zyt een ezel, slegs verçierd met dokters kleëren!
 Deeze idioot beeldt zich al wond're zaaken in!
 Maar 'k zwyg, ik weet niet wat ik met den zot begin.

Izabel (tegen Eelhart)

245 'Ja 't is myn neef, ik ken zyn stem, wy zyn verlooren!

Eelhart

'Bedek u wel, ik moet zyn' zotterny eens hooren.

Raasbollius

Die lompe botmuil weet van alles niet een brui!²⁴⁷

Anzelmus

Foei! foei! 't is schande; wat! gy zyt geleerde lui,
 Hou op met twisten, om een beuzeling.

Raasbollius

De starren!

250 En zon en maan! zal hy zo onderéén verwarren,²⁵⁰
 Dat alles wederom een Chaos worden zal!

Anzelmus

Zwyg stil kozyn, wy zien 't nu wel, de vent is mal.²⁵²

247 *een brui*: een zier.

250 *zo onderéén verwarren*: zo door elkaar hutselen.

252 *kozijn*: neef.

Raasbollius

Al die zo rezoneert behoort men op te sluiten!²⁵³

Die halfgeleerden doen meer quaad als duizend guiten!²⁵⁴

Anzelmus

255 Maar 'k bid ...

Raasbollius

't Is kettery.

Anzelmus

Ai hoor.

Raasbollius

Jy plattert, weet

Van hemelkringen, noch gestarptes niet een beêt!²⁵⁶

Anzelmus

Hy 's gek.

Raasbollius

Een botmuil!

Anzelmus

Ja.

Raasbollius

Men hoorde in alle landen

Al die zo redeneert maar levendig te branden!

Anzelmus

Gewis.

Eelhart

Myn heer, gy schynt wat moeijelyk naar 'k zie.²⁵⁹

253 *rezoneert*: (fr. raisonner) redeneert.

254 *guiten*: dieven, schelmen.

256 *plattert*: ongeletterde onbenul.

niet een beêt: niks.

259 *gy schynt wat moeijelyk*: ge lijkt me wat ontstemd te zijn.

Raasbollius

260 Myn heer, verstaat gy u ook op de Astronomie?²⁶⁰

Eelhart

Een weinig.

Raasbollius

Och myn heer! ik moet het u dan klaagen!
 De heele waereld zal van deeze zaak nog waagen!
 Ik ben thans in dispuut met dokter Urinaal,
 Een ketter in de kunst, die nar voert hier een taal,
 265 Die onverdraaglyk is! en zo je ons niet kunt scheijen;
 Mag al 't gestarnte, en zon en maan zich voort bereijen²⁶⁶
 Om heel een and're koers te loopen als voorheen!²⁶⁷

Eelhart

Wat zegt hy dan myn heer? het dunkt my ongemeen!²⁶⁸

Raasbollius

Myn braave heer. Wie kan 't verhaalen zonder beeven!
 270 Hy volgt Kopernikus, een vent die heeft geschreven
 Dat de aardkloot zeilt, en draaijt, door kringen van de lucht.

Tiende tooneel

Urinaal, Filipyn, Eelhart, Anzelmus, Raasbollius, Izabel, Katryn (op 't bed)

Urinaal

Ja, ja, dat zeg ik! en ik ben niet eens beducht
 Dat gy myn argument kontrarie zulkts bewyzen;²⁷³
 En al wie kennis heeft moet myn gedachten pryzen.

260 *verstaat gy u ook op de Astronomie?:* hebt u ook verstand van sterrenkunde?

266 *voort:* voortaan.

zich bereijen: zich er op voorbereiden.

267 *koers:* baan.

268 *ongemeen:* vreemd, zonderling.

273 *myn argument kontrarie bewyzen:* mijn bewering ontzenuwen, aantonen, dat mijn bewijskrachtige redenering verkeerd is.

Raasbollius

275 De zon zou stil staan?

Urinaal

Ja. En al begryp jy 't niet,
Ik hou het staande dat het evenwel geschied.
't Lust my niet langer met een dwaas te disputeeren.

Eelhart

Behandel tog malkaâr met wat meer achting, heeren.²⁷⁸

(De Waard en Griet dekken de tafel, brengen daar een ham op, een schotel slaa, en andere spys, mitsgaders drie of vier boeteltjes wyn, terwyl de andere voort spreek)

Raasbollius

280 'k Loof dat gy nooit geen spher of globus hebt gezien.²⁷⁹
Weet gy wat sinus is, of tangens?²⁸⁰

Urinaal

Ja.

Raasbollius

Misschien.
Den klootsen driehoek, vriend, weet jy die te berekenen?

Urinaal

Jy weet van de Algebra, zo min als hemeltekenen!

Anzelmus

Maar heeren, weest gerust.²⁸³

278 *boeteljes*: flessen.

279 *spher*: open hemelglobe.

280 *sinus en tangens* zijn twee wiskundige termen uit de goniometrie (hoekmeetkunde).

283 *gerust*: kalm.

Urinaal

Die lompe botmuil praat

Met my, en weet niet van triangel noch quadraat!²⁸⁴

Eelhart

285 Myn heeren heb ik de eer dat gy met my zult eeten?

Anzelmus

De eer zou aan ons zyn: maar myn heer geliev' te weeten

We hebben flusjes al ons avondmaal gedaan.²⁸⁷

Raasbollius (ziende op zyn horologie)

Laat zien hoe laat is 't? ... 't is eklipsis in de maan!²⁸⁸

Koom dokter Urinaal, koom buiten 'k zal u toonen

290 Dat uw' koncepten zyn onmoog'lyk te verschoonen!²⁹⁰

Myn heeren zyt gy ook nieuwsgierig om te zien?

De eklipsis van de maan zal datelyk geschiên,²⁹²

Drie vierde parten zal zy heden zyn verduisterd.²⁹³

Eelhart

Ik heb het meer gezien.

Raasbollius

Het is de kunst ontluisterd²⁹⁴

295 Zo gy 't niet observeert; geen één Astrogolist

Heeft ooit zyn tyd, wanneer 't eklipsie was, verguist.

Eelhart

Myn heer, 'k vertrouw my op uw oordeel, gaa maar kyken,

Ik zal van uw dispuut daar na wel vonnis stryken.

284 *triangel*: driehoek.

quadraat: vierkant.

287 *flusjes*: zo even.

288 *eklipsis in de maan*: maansverduistering.

290 *koncepten*: opgeworpen meningen, opinies.

verschoonen: goed praten, verdedigen.

292 *datelyk*: dadelijk, direct.

293 *drie vierde parten*: voor driekwart.

294 *astrologist*: sterrekundige.

zyn tyd verquist: zijn tijd verdaan, ongebruikt gelaten (nl. door niet naar de verduistering te gaan kijken).

Elfde tooneel

Anzelmus, Eelhart, Filipyn, Izabel, en Katryn (op 't bed)

Anzelmus

'k Merk dat dit voorval u verwonderd maakt, myn heer.

300 Ik bid u, zet myn neefs oplopendheid wat neêr.³⁰⁰

Eelhart

Dat zal ik doen. Ik denk hem maar gelyk te geeven:

Want anders heeft men hier te nacht een schrikk'lyk leeven.

Anzelmus

Dan zal die dokter op u raazen als ontzind.

Filipyn

Ja, of hy raast of niet, wy achten dat voor wind.

Anzelmus

305 'k Merk dat myn heer mede in de wiskunst gestudeerd heeft.

Eelhart

'k Weet iets, door iemand die al lang met my verkeerd heeft,³⁰⁷

Maar 'k ben een Rechtsgeleerde.

Anzelmus

Hoe, zyt ge een advokaat?

'k Zie u ter goeder uur, myn heer, 'k bid geef my raad³⁰⁸

In zek're zwaarigheid die me over is gekoomen.³⁰⁹

Filipyn

310 'Daar komt hy by den droes te biegt, wie zou dat droomen?³¹⁰

300 *zet myn neefs oplopendheid wat neêr:* kalmeer hem wat.

307 *met my verkeerd heeft:* met mij bevriend geweest is.

308 *'k Zie u ter goeder uur:* ik ontmoet u op het juiste ogenblik.

309 *die me over is gekomen:* die me is overkomen.

310 *droes:* duivel.

Eelhart

'k Wil u wel dienen in die zaak zo goed ik kan;
Maar onderrecht my wel.³¹²

Anzelmus

Ik ben een edelman,
Woonachtig te Utrecht, uit een braaf geslacht gesproten,³¹³
Ik ben zo edel als de aanzienelykste grooten,
315 Ik heb geen kind'ren; maar 'k ben voogd van zek're nicht,
Die 't eenemaal ontaard van haaren stam en plicht,
Zich zelve te Amsterdam aan iemand dorst verbinden,
Eer dat zy wist of ik de zaak ook goed zou vinden;
Toen ik dat merkte, gaf ik aan haar te verstaan,
320 Dat zy terstond zich van dien minnaar moest ontslaan,
En aanstonds met myn neef in 't huwelyk begeeven;
't Welk zy zo obstinaat en fors dorst tegenstreeven,
Dat ik haar opsloot; maar zy is my juist ontvlucht,
Benevens onze meid; ik ben op 't hoogst beducht,
325 Dat zy reets te Amsterdam zal by haar minnaar weezen.
Nu is de vraag, myn heer, of ik iets heb te vreezen,
Zo ik haar minnaar, als zy zich by hem onthoudt,³²⁷
Gelyk een schaaker mogte aanklaagen by den schout?³²⁸

Eelhart

330 Hebt gy bewys dat hy de schaaker van uw nicht is?
Wat is 't voor een?

Anzelmus

Men zegt dat hy al vry wat licht is,³³⁰
Ik heb hem nooit gezien.

Eelhart

Myn heer, dat dunkt my slecht.
't Kon licht'lyk zyn dat gy niet wel waar onderrecht.

- 312 *onderrecht my wel*: licht me goed in.
313 *braaf*: edel, vermaard.
327 *als zy zich by hem onthoudt*: als ze zich in zijn huis bevindt, er logeert.
328 *gelyk een schaaker*: als schaker, ontvoerder.
330 *dat hy al vry wat licht is*: dat hij het zedelijk niet zo nauw neemt.

Anzelmus

Hy 's te Amsterdam bekend byna in alle kroegen;

Hy is genegen by lichtmissen zich te voegen;

335 Hy dobbelt, en hy schikt de winkels op, myn heer;³³⁵

Hy zuipt zich vol, en vraagt naar schaamte noch naar eer.

Eelhart

Is daar bewys van, heer?

Anzelmus

Hoe? zou ik iets bewyzen,

Dat al de waerelt zegt?

Filipyn

'Je hoort je daar braaf pryzen.

Eelhart

Als gy getuigen hebt, myn heer, van 't geen gy zegt,

340 Zal ik die zaak voor u bepleiten voor 't gerecht.

Maar, 'k vindt één zwaarigheid, die alles om kon stooten:

Dat's, dat gy met geweld uw nicht hebt opgesloten;

Zulks neemt den rechter voor een soort van dwinglandy,³⁴³

In deeze landen leeft een ieder vrak en vry.

345 Een voogd mag van zyn huis in 't minst geen kerker maaken.

Anzelmus

Dus kan een juffer, als zy wil, zich laten schaaken!

Eelhart

De straf volgt eerst, wanneer de misdaad is begaan;

Men kan den schaaker en haar dan in boeijens slaan,

Hoewel niet anders als met kennis van de heeren³⁴⁹

350 Der stad, alwaar een voogd het paar mochte attrapeeren;³⁵⁰

335 *hy schikt de winkels op*: hij brengt in de kroegen de boel in rep en roer, zet de boel op stelten; een *winkel* is hier, in speciale zin bedoeld: drankwinkel, kroeg: winkel betekent eigenlijk hoek (v.d. straat).

343 *den rechter*: de verbogen vorm in subjectsfunctie.

349 *de heeren van de stad*: de stedelijke regering, het stadsbestuur.

350 *attrapeeren*: aantreffen, achterhalen.

Dan onderzoekt men of 't is met haar wil geschied;
 Indien 't zo is, men neemt de zaak zo zwaar dan niet;
 Men laat gemeenelyk de jonge luidjes trouwen;³⁵³
 Dan kan een voogd haar niet wel van malkander houwen.

Anzelmus

355 't Is nochtans menigmaal in tegendeel gegaan.

Eelhart

't Is waar een voogd kan zulks met reden tegenstaan,
 Zo zyn Pupil niet is gekomen tot haar' jaaren,
 Of zo hy voor 't gerecht bewyst, en kan verklaaren
 Als dat haar minnaar zich niet wel gedraagen heeft.
 360 Zo gy het zeker weet dat uw party zo leeft,
 En gy uw nicht by hem in Amsterdam mogt vinden;
 'k Neem aan om deezen knoop geheel en al te ontwinden.

Anzelmus

Myn heer ik dank u voor uw goê genegenheid.
 Hy is een schelm.

Eelhart

Dan hebt gy reden dat gy pleit:
 365 Maar zo 't nu anders waar?

Anzelmus

'k Zou 't evenwel beletten³⁶⁵

Eelhart

Ik zal my met myn kunst daar wakker tegen zetten,
 'k Neem 't aan te winnen, als een eerlyk advokaat.³⁶⁷

Anzelmus

Ik ben u dankbaar, heer, voor Uw' getrouwen raad.
 Daar is zes schellingen.

353 *gemeenlyk*: gewoonlijk.

365 *evenwel*: net zo goed.

367 *eerlyk*: betrouwbaar, behoorlijk.

Eelhart

't Proces is niet begonnen.

370 Betaal my alles maar, als ik het heb gewonnen.

Anzelmus

Neen, 't moet ten eerste zyn.³⁷¹

Eelhart

Wel, als 't u zo behaagt.

Anzelmus

Daar jongman, dat's voor u.

Filipyn

Ik zal heel onvertzaagt,

In Amsterdam, door al de winkelen en hoeken,³⁷³

Den heer Anzelmus nâ zyn nichtje helpen zoeken.

Anzelmus

375 Gy zyt een eerlyk knecht! Ik zal myn neef terstond
Den raad verhaalen, die 'k gehoord heb uit uw' mond.

Twaalfde tooneel

Eelhart, Izabel, Katryn, Filipyn

Eelhart

Hy is al weg, myn lief.

Izabel

Ach! hoe was hy verbolgen!

Eelhart

Geen nood myn schat, geen nood, laat hy u maar vervolgen;

'k Verzeker u dat hy bedrogen weezen zal.

380 Flippyn haal met 'er haast myn rytuig uit de stal.

371 *het moet ten eerste zyn*: het moet vooraf gaan.

373 *winkelen en hoeken*: hoeken en gaten.

Izabel

Myn lief, ik vrees dat zy dien toeleg zullen merken;
 Behalven dat; ik dien myn hart wel wat te sterken.
 'k Ben flauw en machteloos, vermoeid van angst en schrik.
 'k Denk dat de hospes wel een kamer heeft, daar ik
 385 Een weinig rusten kan, en ook my zelf verschuilen.

Katryn

Ja, juffrouw dat waar goed!

Filipyn

Nou meisje niet te huilen,³⁸⁶
 Het gaat hoe dat het gaat jy zelt 'er winst mê doen;
 Ik zal jou minnaar zyn.

Katryn

Jy niet jou mal fatzoen.³⁸⁸

Filipyn

Ik hoor daar iemand, springt weer op het bed mejuffers.

Dertiende tooneel

Waard, Eelhart, Filipyn. Izabel en Katryn (op 't bed)

Waard

390 Dat zyn eerst gekken van geleerden! rechte suffers!
 Zy staan daar allebei te tuuren naar de maan,
 En brabb'len taal, die hond of kat niet kan verstaan.

Eelhart

Hoor hospes! heb je lust om die pistool te winnen?³⁹³

386 *niet te huilen:* je moet niet huilen.

388 *jou mal fatzoen:* jij rare kerel, malloot.

393 *pistool:* gouden munt.

Waard

Ja, waarom niet? zeg maar hoe ik het moet beginnen?

Eelhart

395 Niet, als dat je in 't geheim twee juffertjes logeert.

Waard

'k Logeer geen hoeren: neen: ik merk wat jy begeert.

Eelhart

Zy zyn geen hoeren, maar twee juffers van myn kennis,
Die ik verbergen moet om reden; zek're schennis
Haar aangedaan ... maar zeg of gy 't wil doen of niet?

Waard

400 Ik wil wel, als het maar in eer en deugd geschied.

Eelhart

'k Verzekeer u daar van; maar gy moet niets ontdekken⁴⁰¹
Aan heer Anzelmus.

Waard

Neen: ik zal 't niet uit doen lekken,
Wees daar verzekerd van: 'k beloof 't je by myn eer.
Zeg wanneer dat ik haar te wachten heb, myn heer?

Eelhart

405 Zo aanstonds hospes, zo ik u maar mag vertrouwen.⁴⁰⁵

Waard

Ja wees gerust, 'k beloof dat ik myn woord zal houwen.⁴⁰⁶

Eelhart

Daar 's uw pistool.

401 *ontdekken*: bekend maken.

405 *mag*: kan (zie ook vs. 407).

406 *wees gerust*: wees er zeker van.

Waard

Ik zel je helpen waar ik mag.

Eelhart

De baan is klaar, juffrouw, kom nu vry voor den dag!⁴⁰⁸

Waard

Hoe leggen ze op het bed? wel dat zyn wond're zaaken!

Izabel

410 Ach! hospes gaa terstond een kamer open maaken,
Daar we ons verschuilen.

Waard

Wel! dat's vreemd zy zyn verkleed!
Loop in die kamer.

Izabel

Maak my ook wat spys gereed.

Waard

Ja tree maar in, ik zel je wel akkomoderen.⁴¹³

Veertiende tooneel

Waard, Filipyn

Waard

Nou ken 'er niet een mensch meer in myn huis logeeren.

Filipyn

415 Je hadt niet anders als die kist, niet waar sinjoor?
Daar ik op slaapen kon.

408 *de baan is klaar*: de weg is vrij.

413 *akkomoderen*: goed verzorgen, gerieven.

Waard

Nou zel jy met jou oor,
Indien je slaapen wilt, gints leggen op de planken.

Filipyn

Wel ik heb reden om jou hartelyk te danken.

Waard

Ik had jou evenwel een kermisbed gemaakt;
420 Nu kan ik niet: myn goed is juist bezet geraakt.

Vijftiende tooneel

Waard, Fop, Tys, Filipyn

Fop

Hoe hospes, staa je daar? je moest wat helpen scheijen;
Die maanbekykers zyn geen kleintje aan 't bakkeleijen.⁴²²

Waard

Wie wint?

Fop

Ik weet het niet, ik moei' er me niet mê.

Waard

Jy laat maar vechten! wel je bent een drommels vee!

Zestiende tooneel

Fop, Tys

Fop

425 Nou Tysje, hy is weg, pas nu den ham te villen.⁴²⁵

422 *geen kleintje*: niet weinig.

425 *pas nu de ham te villen*: zorg er voor, dat je de ham van het zwoerd ontdoet.

Tys

Ik zel 'er 't zwoort voor eerst eens met 'er haast afschillen.

Fop

Nou repje wat, het hoeft zo net niet kammeraad.

Tys

Maar al te haastig, broer, is al zyn leeven quaad.

'k Moet maaken dat hy in het oog lykt heel te weezen.

430 Maar zo de vent het wist wy mochten zeker vreezen.

Fop

Maak zo veel praats maar niet, en repje, malle gek.

Tys

Nou blyft 'er niet als 't been, en 't zwoort; wy hebben 't spek.

Fop

De drommel 'k hoor daar volk! waar zullen we 't nou laten?

Tys

Wel steek het in je zak.

Fop

Neen, neen, wat meugje praaten.

435 't Is veel te groot. Ik brui 't zo lang in deeze kist.⁴³⁵

Hoe zel hy vloeken als de vent den ham strak mist.⁴³⁶

Zeventiende tooneel

Eelhart, Fop, Tys

Eelhart

Waar is myn knecht?

435 *brui*: smijt.

436 *strak*: straks.

Tys

Die is gelooopen om het vechten⁴³⁷
 Van dokter Urinaal en d'ander te beslechten.
 Daar komt hy al weêrom, benevens onzen waard.
 440 Is nou de eklips al door het vechten opgeklaard?

Achttiende tooneel

Waard, Filipyn, Fop, Tys, Eelhart

Waard

Daar 's niet gevochten, wat kom jy lui me al vertellen?

Fop

Maar dan begonnen ze de pypen eerst te stellen.⁴⁴²

Waard

't Is geen kanalje: maar 't zyn eereyke lui.⁴⁴³

Filipyn

Kom laat ons eeten: want wat raakt ons dat gebrui.⁴⁴⁴

(Eelhart en Filipyn gaan aan de tafel zitten)

Negentiende tooneel

Urinaal, Raasbollius, Anzelmus, Eelhart, Filipyn, Waard

Urinaal

445 Zwyg van de eklipsen! want gy weet niets van die zaaken!

437 *die is gelooopen om ... etc.:* die is de ruzie ... gaan sussen.

442 *de pypen stellen:* de fluiten of de orgelpijpen voor het eigenlijke spel op de juiste toonstemmen, m.a.w. hier: aanstalten maken voor het handgemeen.

443 *eereyke lui:* fatsoenlijke mensen.

444 *gebrui:* gezanik.

Raasbollius

Wel dokter ezelskop! 'k zal myn defenzie maaken.⁴⁴⁶
Uw zotheid zal ik elk doen weeten, in geschrift.

Urinaal

Ja vloek en raas maar. 'k Heb uw stelling zo gezift
En uitgepluist, dat gy zoudt als een dwaas staan kyken
450 Indien ik schryven wou: maar 't zou me niet gelyken.⁴⁵⁰
Zo ik 't dispuut al won; ik won 't maar van een zot!

Raasbollius

ô Starren! zon! en maan! hoe deerlyk is uw lot!
Zo gy uw loop voortaan zult moeten reguleeren,
Zo als 't die man verstaat!

Eelhart

Ik bid u, braave heeren,
455 Dat gy bezadigd my den grond van uwe zaak
Eens voorlegt.

Urinaal

Dat is 't geen, myn heer, daar ik nâ haak.

Eelhart

Nu, gaat dan zitten, valt malkaâr niet in de reden,
En laat die dokter eerst zyn argument ontleeden.⁴⁵⁸

(Eelhart en Filipyn beginnen te eeten)

Urinaal

Myn stelling is aldus: de zon staat vast en stil;
460 De waereld zeilt haar rond, en draaijt eens op haar spil,⁴⁶⁰
Of doet een ommekeer in vier en twintig uren;
Dat maakt den dag en nacht.

446 *myn defenzie maaken*: mijn verdedigend betoog opstellen.

450 *maar 't zou me niet gelyken*: het zou me niet bevallen.

458 *argument*: bewijskrachtige redenering.

ontleeden: uiteenzetten.

460 *de waereld zeilt haar rond*: de aarde zweeft om haar (de zon) heen.

eens: eenmaal.

Raasbollius

Zwyg! 't moet niet langer duuren!
 Hoe draaijt de waereld dan, en zeiltze te gelyk?⁴⁶³
 Waar zeiltze heen?

Urinaal

Rondom de zon.

Raasbollius

Goed; toon dan blyk.⁴⁶⁴

Urinaal

465 Ze zeilt allenskens door de twaalef hemeltekenen
 Net in een jaar, als wy Astrologisten rekenen;
 In 't punt van Ariës begint ze, omtrent de maart,⁴⁶⁷
 Zo als 't Kopernikus, die groote man, verklaart.

Raasbollius

470 Dan was Kopernikus de gekste gek der gekken.
 En om uw botheid aan deez' wyzen heer te ontdekken,
 Zo zeg ik, dat de kloot der aarde vast moet staan:⁴⁷¹
 Dewyl ze een lichaam is.

Urinaal

Wel botmuil, is de maan
 Dan ook geen lichaam, dat men in zyn kring ziet loopen?

Raasbollius

475 Ja, maar geen aarde, vriend, hoor, 'k zal 't u eens ontgnoopen:
 Zy is een lichaam, doof en licht, gelyk een veer.⁴⁷⁵
 Dies doet ze makk'lyk in een maand haar ommekeer;⁴⁷⁶

463 *hoe*: uitroep van verbazing: wat!? Wat zeg je me nou!?

464 *toon dan blyk*: geef dan het onomstotelijk bewijs.

467 *in 't punt van Ariës*: bij of op de hoogte van het sterrebeeld de Ram.
de maart: de maand maart.

471 *de kloot der aarde*: de aardbol, volgens de naïeve opvatting van R. kan de aarde als massief lichaam 'niet zweven of zeilen door de lucht', dat kan daarentegen de maan wel, omdat ze volgens R. *doof* (= leeg is) en *licht* (van gewicht) is.

475 *doof*: leeg, ijl, voos; vgl. vs. 552.

476 *ommekeer*: omwenteling.

Daar 't aardryk door zyn zwaarte in 't middelpunt moet blyven,
 Terwyl de zon en maan in hunne kringen dryven.
 Gooij eens een steen om hoog, die valt weer naar om laag
 480 Op de aarde, 't middelpunt. Nu gekskap, is de vraag,
 Of deeze steen niet naar de zon zou moeten vliegen,
 Indien zy 't punt waar?

Urinaal

Neen: je zult me in slaap niet wiegen.
 De lucht dryft zulken steen weêr nâ zyn oorsprong, de aard;
 Wyl hy een deel is van zyn lichaam; ja hy vaart
 485 Met al de kringen van de lucht, die de aarde draagen,
 Terwyl ze zeilt mê voort.

Raasbollius

Nog heb ik van myn dagen
 Geen botter beest gezien! nou zegt hy zeilt de lucht,
 Zelfs, met den maankring en de waereld in één vlucht.
 Vent, 't geen gy van den loop der waereld hebt gesproken
 490 Doet juist de zon. Nu is uw argument gebroken.
 Gelooft gy niet het geen wy voor onze oogen zien?

Urinaal

De zon loopt wel zo 't schynt: nochtans kan 't niet geschiên.
 Let daer maar op: wanneer wy in de trekschuit vaaren,
 't Schynt dat het land dan vaart, en wy in stilstand waaren,
 495 En nochtans is 't zo niet; wy vaaren immers voort?

Raasbollius

Wie heeft zyn leeven zulk een kettery gehoord!

Urinaal

Dat is geen antwoord; dat repliek staat niet op pooten.

Raasbollius

Wel om jou stelling dan in één reis om te stooten,
 Zo schryf ik hier een mathematische figuur.

(Raasbollius schryft met een groot stuk kryt een cirkel op het toneel)

500 Daar staat een cirkel; en 't is vaster dan een muur,

Dat alle kunstenaars het punt in 't midden stellen.⁵⁰¹
Bekent gy dat niet?⁵⁰²

Urinaal

Ja.

Raasbollius

Wie zoudt gy dan vertellen,
ô Domme botmuil! dat de waereld zeilen kon?

(Hy neemt de schotel met slaa van de tafel, en zet die op het eind van den cirkel)

505 't Punt is de waereld. En zie daar, daar staat de zon
Vlak op den cirkel. Zie zo moet men 't u doen weeten.

Filipyn

Och! och! zy denken wis, de zon straks op te vreeten!⁵⁰⁶

Urinaal (schryft ook een cirkel en zet den ham in 't midden)

Geef hier het kryt. Daar staat myn zon in 't punt van 't rond.⁵⁰⁷

Filipyn

De duvel haal je met je zonnen.

Urinaal (zet de boetelje op 't eind van zyn cirkel)

Hou uw' mond!
Daar staat myn waereld.

Raasbollius (zet een boetelje in 't midden van zyn cirkel)

Daar de myne.

501 *kunstenaars*: wiskunstenaars, astrologen.

502 *bekent gy dat niet*: stemt gij dat niet toe?

506 *strak*: straks.

507 *'t Punt*: het middelpunt.

't rond: de cirkel.



Naar de gravure van P. Tanjé, volgens de pasteltekening van Cornelis Troost, verbeelding van het negentiende toneel

Filipyn

Watte dingen!

Urinaal

510 Waar stelt gy nu de maan?

Raasbollius

Dan moet ik wat verspringen.
'k Maak deezen cirkel om myn waereld, 't middelpunt.

Filipyn

'Ik docht wel dat hy 't op dien schotel had gemunt!

Raasbollius (*zet een klein schoteltje met spys op den cirkel die hy om de boetelje heeft gemaakt*)

Daar staat de maan.

Urinaal (*trekt een' cirkel rondom de boetelje, en zet'er een klein schoteltje met spys op*)

En daar zou zy my best behaagen.

Raasbollius

Nu loopt myn maan haar koers, om 't punt, in dertig dagen.

Urinaal

515 Nu zeilt myn waereld voort, en neemt den maankring mêe.

Beginnende haar' loop in die Sodiaks snê.⁵¹⁶

Filipyn

Och! zo de loop begon van de andere planeeten,
Hiel ik hier niet één brui te drinken of te vreeten!
Met je permissie, dat ik deez' planeet eens spreek.

(Filipyn drinkt uit één van de boeteljes)

Raasbollius

520 Myn stelling is bedacht van hem, die niemand week⁵²⁰

In kunst, hy was één van de wyzen van Egipte.

Urinaal

Ja, Ptolomeus. Maar de vriend, dien ik uitkipte,⁵²²
Was held Kopernikus, een wonderbaarlyk man!

Filipyn

'k Drink hun gezondheid, schoon ik geen van beide kan.

516 *de Sodiaks snê*: de dierenriem, gedacht als een doorsnede van de hemelbol, *Sodiak* of *Zodiak* is afgeleid van het Griekse woord *dzooion* voor: dier.

520 *die niemand week in kunst*: die voor niemand in kennis en kundigheid onder deed.

522 *uitkippen*: uitkiezen.

Raasbollius

525 Zeg, Wysneus, hoe gy my zult kunnen overtuigen?

Urinaal

Wel, Raasbol, met d'eklips legt voort uw zon in duigen.

(Filipyn zet alles weer op de tafel)

Raasbollius

Doe my de eklipses van uw maanlicht dan verstaan.

Urinaal

Dan zeilt myn waereldkloot vlak tussen zon en maan.

Myn maan is in zich zelf een lichaam zonder luister,⁵²⁹

530 Het is, wanneer de zon het niet bestraalt, gants duister.

Als nu de zon de streek der Antipôon beschynt,⁵³¹

En hier de maan op is, gelyk gy weet, verdwynt

Haar wederglans, zo ver als haar de zonnestraalen⁵³³

Niet kunnen vatten. 'k Zou 't wel weten af te maalen

535 In deezen kring: maar 'k denk dat gy het wel verstaat.

Raasbollius

Zeg nu hoe 't met de eklips van uwe zonne gaat.

Anzelmus

Maar zonder schelden: want gy zyt geen appelwyven,

Foei! 't staat zo lelyk als geleerde lui zo kyven.

Urinaal

Dan neemt myn maan haar plaats ten deele voor de zon.

540 Die stil staat; als men 't flus in 't punt bewyzen kon.⁵⁴⁰

Raasbollius

Zo plaatst myn maan zich ook.^{536/541}

529 *luister*: lichtglans.

531 *Antipoón*: tegenvoeters.

533 *wederglans*: weerglans, spiegellicht.

540 *flus*: zo even, vgl. vs. 500 en vlgg.

536/541 de verwarring van de namen der sprekers, zoals die in alle oude drukken voor komt, is hier hersteld, conform de opmerking van G.W. Wolthuis, Ts. V (1936), blz. 157-160.

Urinaal

En de andere planeeten?

Filipyn

Ik bidje blyf daar af, dan houwen wy ons eeten.

Raasbollius

Maar dat bewyst nog niet hoe dat de waereld draaijt.

Urinaal

Wel, met dit argument zyt gy terstond bekaaïjd:

- 545 De zon, die grooter is, dan de and're hemeltekenen,
 En zo veel duizend myl van 't aardryk, als wy rekenen,
 Vloog tienmaal sneller dan een pyl vliegt uit een boog,
 Ja kogel door de lucht, indien zy zich bewoog;
 Het welk onmoog'lyk is, en daarom moet zy blyven
 550 In 't middelpunt.

Raasbollius

ô Neen: zy kan gemaklyk dryven;

Haar lichaam is niet vast, als dat van 't aardryk is.⁵⁵¹

Maar geest uit geest van vuur: dies is uw stelling mis.⁵⁵²

Maar waant gy dat de zon zo schrikk'lyk groot zou weezen,
 En ook zo ver van de aarde, als we in de boeken leezen?

Urinaal

- 555 Ja heer Raasbollius, dat's vast.

Raasbollius

'k Geloof het niet:

De zon is net zo groot gelyk men ze altyd ziet,

En ze is zo ver niet van de waereld als wy meenen.

Urinaal

Geef daar bewys van: ik zal graag myn ooren leenen.

551 vergelijk de aant. bij vs. 471.

552 *geest van vuur*: de zon wordt hier niet beschouwd als een brandende massa, maar als een etherisch lichaam; voor de betekenis van *geest* als vluchtige stof, vergelijk: vliegende geest (geest van ammoniak) wijngeest en dergelijke, vergelijk ook het woord *spiritus* en zie vs. 611 en vs. 796.

Raasbollius

Hebt gy wel ooit gezien hoe dat by avond 't licht
 560 Meer als een myl ver zich verthoont voor ons gezicht?
 En hoe de vlam der kaars vergroot, schoon and're zaaken⁵⁶¹
 Verschieten door de verte, en uit onze oogen raaken?⁵⁶²

Urinaal

Ja.

Raasbollius

'k Stel dan dat de zon veel kleiner is dan de aard:
 Dewyl ze een licht is.

Urinaal

Wel, dat is opmerkens waard.

Raasbollius

565 Goed. Zo zy 't edelst deel van 't vuur is, zyn haar' straaLEN⁵⁶⁵
 Bequaam om op de maan en 't aardryk neêr te daalen,⁵⁶⁶
 Al is ze net zo groot als zy van verre schynt:
 Zo dat uw' stelling door dit argument verdwynt.
 Zy kan zo klein, ten dienst der waereld, licht'lyk loopen.⁵⁶⁹

Urinaal

570 ô Nieuwe kettery! wat wegen zet gy open
 Tot harrewarring, en disputen zonder end!

Raasbollius

Daar legt uw heele zon nu glad in duigen, vent.

Urinaal

ô Ketter in de kunst, ik zal 'er op studeeren,
 Of 't licht zo wel niet als iets anders kan verveeren!⁵⁷⁴

561 *ver groot*: groter wordt.

562 *verschieten*: minder zichtbaar worden (men zou eigenlijk verwachten: kleiner worden).

565 *zo*: aangezien.

566 *bequaam*: in staat.

569 *licht'lyk*: gemakkelijk.

574 *verveeren*: kleiner worden, naarmate de afstand groter wordt.

Raasbollius

575 Waar komt het door dat zich een baak vertoont in zee,
Aan schepen, schoon zy zyn veel mylen van de ree?

Urinaal

Daar heeft Kopernikus geen regel van geschreven.
Och! zulk een ketter hoorde op aarde niet te leeven.

Raasbollius

Weg botmuil, al je kunst haal je uit den almenak.

Urinaal

580 Hou daar quaadspreeker!⁵⁸⁰

(Zy gooijen malkâar de boeken naar 't hoofd)

Anzelmus

Och! ik bid u, hou gemak.

Urinaal

Ik stel het aan dien heer, laat hy het vonnis stryken.⁵⁸¹

Raasbollius

Ja ezel, ja, wie dat gelyk heeft, zal dan blyken.⁵⁸²

Eelhart

Myn heeren, dit dispuut is waarlyk van gewicht,
En ik ben in de kunst zo ver nog niet verlicht,
585 Om vonnis op een zaak van die natuur te geeven.

Filipyn

Ik wel.

Raasbollius

Spreek op dan; zyt gy in de kunst bedreeven.

580 *hou gemak*: bedwingt u toch.

581 *stel*: leg het voor.

582 *wie dat*: wie er.

Filipyn

De een zeit de waereld draaijt; en de ander: ze blyft staan.
 Hoor, zuip je pens vol wyn; dan zullen zon, en maan,
 En waereld draaijen, dat je lui zult suizebollen.

Urinaal

590 Hoe! spot gy met de kunst?

Filipyn

ô Neen: 'k vertel geen grollen.

Eelhart

Zwyg. Mogt ik uw dispuut in 't net beschreven zien;
 Dan wist ik raad om u te helpen.

Urinaal

't Zal geschiên.

Raasbollius

En 't myne zal ik, als het af is, laten drukken
 By and're dingen. ô Ik heb nog duizend stukken;
 595 Het vierkant tegen 't rond des cirkels heb ik wis,⁵⁹⁵
 Beneven 't oost en west.⁵⁹⁶

Urinaal

Iets dat 'er nog niet is
 Heeft deeze snapper. Vent dat kan men nimmer vinden.

Raasbollius

Ik weet nu de oorsprongk ook van alderhande winden.

Urinaal

Het laatste zy zo: maar het eerste weet gy niet;
 600 't Getal is surdiesch, en dat's altyd in 't verdriet.⁶⁰⁰

595 *het vierkant* etc.: het probleem van de kwadratuur van een cirkel heb ik opgelost.

596 *'t oost en west*: aardrijkskundige en sterrekundige term voor de lengtebepaling van een plaats of ster, afstand tot de nulmeridiaan.

600 *surdiesch*: onmeetbaar.
in 't verdriet: verdrietig.

Anzelmus

Ik bid u laat dien twist tog met malkander vaaren.
Ei drinkt de questie af.

Urinaal

Dat doe ik altyd gaeren.
Myn heer ik merk gy zyt een zeer verstandig man:
Maar wat oplopend. Zo 'k u ergens dienen kan,
605 Ik ben uw dienaar. Ik verzoek u, wees te vreedten.

Raasbollius

'k Dacht niet dat Urinaal zo gaauw was; maar zyn reden
Behaagt my, schoon ik die somtyds wat zwak bevind.
Doktoor vergeef my tog myn gramschap, 'k ben uw vrind.

Urinaal

'k Zal al myn' vindingen u graag kommunicceeren,⁶⁰⁹
610 Al woudt gy zelf met my in poortoord laboreeren,⁶¹⁰
Of vette beemster klei gemengd met geest van zout,
Waar mē men keijen kan veranderen in goud.

Raasbollius

Doktoor dan zal ik u een stuk fortificatie
Doen zien, verdienende op het hoogst elks admiratie.
615 Ik zal u toonen hoe men steeden defendeert.

Urinaal

Gy hebt de wiskunst dan geheel en al geleerd?

Raasbollius

Weg met die ezels die een bort uit durven hangen!⁶¹⁷
Zwyg, zwyg kolegies der Mathezis: 'k zou je vangen⁶¹⁸

609 *kommunicceeren*: meedelen, iem. deelgenoot van iets maken.

610 *poortoord*: drek, stadsvuil.

laboreeren: onderzoek verrichten, proeven doen met...

617 *een bort uithangen*: een uithangbord aan hun huis hangen met aanwijzing van het beroep; dit slaat hier speciaal op de eigenaardige gewoonte van wiskunstenars in die dagen, om op een uitgehangen bord een wiskundig vraagstuk aan te geven, als uitdaging voor andere wiskundigen, er een oplossing voor te geven (vgl. de inleiding).

618 *kolegies der Mathezis*: genootschappen voor discussie over wiskundige vraagstukken.

- Door proposities, en door demonstraatzies van⁶¹⁹
 620 Myn prins Euklides, dien wiskunstelyken man!
 En vind ik eens het geen ik byna heb begrepen,⁶²¹
 Zult gy de huizen voort zien zeilen, puur als schepen.
 Ik maak machienen, die heel fors zyn van geweld:
 Daar één man duizend mê kan jaagen over 't veld.
 625 Weg brandspuit! en kameel! lantaarens! moddermolen!⁶²⁵
 'k Heb beter dingen: maar ik hou ze nog verholen,⁶²⁶
 't Is waar gy zyt bedacht tot nut van stad en land.⁶²⁷
 Maar wat's een brandspuit? 'k heb een blaasbalg, die den brand,⁶²⁸
 Al was hy nog zo groot, ten eersten uit zal blaazen.⁶²⁹
 630 In 'tkort: 'k heb dingen daar zich elk om zal verbaazen.

Filipyn

Geleerde heer, ik bid betoon me zo veel gunst,
 En leer me uit liefde mê een beetje van je kunst!
 Al zou het maar alleen die fraaije blaasbalg weezen:
 Want had ik die, ik zou nooit voor geen armoe vreezen.

Raasbollius

- 635 Verstaat ge iets van de kunst?

Filipyn

Och neen ik, niet een beet.
 Maar 'k weet een kunsje dat jy zekerlyk niet weet.

- 619 *proposities*: stellingen, formuleringen van te bewijzen theorema's.
demonstraties: bewijsvoeringen.
 621 *hetgeen ik bijna heb begrepen*: dat, waarvan ik bijna de oplossing heb gevonden.
 625 *kameel*: toestel, bestaande uit twee holle bakken, die met water gevuld en weer leeg gepompt kunnen worden, om er een tussen bevestigd schip over ondiepe plaatsen heen te heffen, een soort hefdok, uitgevonden door Meeuwes Meindertsz. Bakker in 1691.
moddermolen: baggermolen.
 626 *verholen*: geheim.
 627 *gy zyt bedacht tot nut van stad en land*: gij hebt uw gedachten en streven gericht op de bevordering van de belangen van stad en land.
 628 *wat's een brandspuit*: wat voor betekenis of belang heeft nu eigenlijk een brandspuit (ik heb nl. iets, dat veel beter is).
 629 *ten eersten*: direct in het begin.

Raasbollius

Wat kunst?

Filipyn

De beenen al zo murw als 't vleisch te kookken.

Urinaal

Wat zegt gy! deeze kunst kon dienen in myn stookken!

Leer my die. 'k Wys u dan hoe dat men calcineert,⁶³⁹

640 Een poortaard van een hond tot zilver laboreert,⁶⁴⁰

Hoe 't vuur het zilver uit de keijen weet te dwingen.

Filipyn

Die keijen mogten me dan voor de harsens springen;

De blaasbalg van dien heer gelykt my beter, vriend.

Raasbollius

Ik leer die kunst niet dan aan iemand, die my dient.

645 Wat zoudt ge' er ook mê doen?

Filipyn

Twee gekken, die hier raazen,

'k Meen dien Dokter, en jou, voort uit de kamer blaazen;⁶⁴⁶

Opdat ik met gemak zou eeten van dien ham.

Raasbollius

Was ik uw heer, ik sloeg u 't lichaam blaauw en lam.

Filipyn (willende van den ham snyden)

ô Starren! zon en maan! dat is een slecht spektakel!

650 Al 't ingewand is uit den ham! dat 's een mirakel!

Eelhart

Wat is 't?

639 *calcineert*: tot kalk verbrandt.

640 *poortaard*: drek.

laboreert: (scheikundig) omzet in...

646 *voort*: onmiddellijk.

Filipyn

Och! och! de loop der starren is verkeerd!⁶⁵¹
 Daar zie je 't zwoort en 't been! al 't spek is geëclipseerd!

Waard

Het zwaard en 't been! wie droes heit dan het spek gestolen?

Filipyn

Dat draaijt al met de zon en waereld als een molen.

Raasbollius (ontkleedt zich, en gaat te bedt in zyn onderkleeren)

655 Ik moei me met geen spek, 'k gaa slaapen, ik heb vaak.⁶⁵⁵

Waard

Waar pikken is het spek?⁶⁵⁶

Filipyn

Loop heen en zoek het, snaak.

Waard

'k Kan niet bedenken hoe dat komt; het schynen droomen:
 't Is of de duvel daar den ham heit weggenomen!

Filipyn

660 Hoor hospes, weet je wat? gaa in dien kring eens staan,
 Vraag waar de ham is, aan de starren en de maan.

Waard

Jy bruid je moer wel: 'k moet den ham nu al vast missen.⁶⁶¹

651 *verkeerd*: omgedraaid, veranderd.

655 *vaak*: slaap.

656 *pikken*: duivel; vgl. aant. 174.

661 *gy bruid je moer wel*: in de 18e eeuw al een etymologisch ondoorzichtige uitdrukking, voor: je kan barsten, je doet maar wat je wil, *bruien* betekent eigenlijk: schofferen.

'k moet ... missen: met jouw praatjes krijg ik mijn ham niet terug.

Eelhart

Patientie hospes, 't is een pots, men kan 't wel gissen.⁶⁶²

Urinaal

Ik wensch de heeren wel te slaapen, goeden nacht.

Eelhart

665 'Loop jy nu nâ de stal, span 't rytuig in: maar zagt;
'Op dat het niemant merk'?

Filipyn

'Dat zal niet nodig weezen,
'Het staat al reed. Ik heb den Waard daar flus beleezen⁶⁶⁶
'Dat hy het doen zou.

Eelhart

Goed.

Waard

Zo ik het word gewaar,
Wie dat die potsen bakt, zo zellenwe malkaâr
Gevoelig spreekken!

Anzelmus (tegen Eelhart)

670 Wil de zaak wel overdenken;
Opdat my dat proces niet hind'ren kan of krenken.⁶⁷⁰

Eelhart

Myn heer, 'k zal pleiten dat gy u verwond'ren zult.
Ik zal het winnen met de kosten, heb geduld.

Anzelmus

Ik wensch u goeden nacht.

Eelhart

En u gerust te slaapen.

662 pots: grap.

666 beleezen: er toe overgehaald.

670 krenken: benadelen.

Twintigste tooneel

Eelhart, Filipyn, Waard, Raasbollius (op 't bed)

Filipyn

Ny zyn wy eindelyk ontslagen van die aapen.

Eelhart

675 Hoe is het hospes, is myn rytuig klaar of niet?

Waard

ô Ja. Myn knecht blyft op, hy zal op uw gebied⁶⁷⁶
U aanstonds helpen: maar je moet een footje geeven.

Eelhart

Wat hebben we verteert?

Waard

'Dat's vyf... en twee maakt zeven,
Neen, ja ... neen ... vyf en twee maakt zeven, niet goëliën?
680 En tien maakt zeventien, en drie maakt twintig gulden.

Filipyn

Hier hangt de schaar uit.⁶⁸¹

Eelhart

Ik moet dat voor deez' tyd dulden.
Daars 's acht ryksdaalders, en een gulden voor den knecht.

Waard

Ik dankje, heer, voor gôe betaaling, 't is zo recht.⁶⁸³
Ik gaa nâ bed. Gy zult wel uit het huis geraaken,
685 'k Moet slaapen: want ik heb twee nachten moeten waaken,
Ik wensch myn' heeren en de juffers goeje reis.

676 *gebied*: bevel.

681 *hier hangt de schaar uit*: hier wordt je gesneden, afgezet.
voor deez' tyd: ditmaal.

683 *recht*: goed, juist.

Eenentwintigste tooneel

Eelhart, Filipyn, Raasbollius (op 't bed)

Filipyn

Wat drommel geefje zo den vent zyn' vollen eisch?

Eelhart

'k Wou dat heer raasbol sliep; ik zou myn lief gaan haalen.

Filipyn

Ik hoor hem snorken.

Eelhart (gaat nâ de kamerdeur van Izabel)

Ik zal dan niet langer draalen.

690 Wy zyn al veilig lief! myn lief! myn medeminnaar slaapt!

Tweentwintigste tooneel

Izabel, Katryn, Eelhart, Filipyn, Raasbollius (op 't bed)

Izabel

Komt vluchten wy dan ras! wat's dat!

Filipyn

't Is niets, hy gaapt.

Izabel

Hebt gy myn goed, Katryn? kom rasjes rep uw' voeten.

Och! hy ryst op! ik zal weer in myn' kamer moeten?⁶⁹³

(Izabel en Katryn loopen weer in haar kamer)

693 *hy ryst op*: komt omhoog, staat op.

Drieëntwintigste tooneel

Raasbollius, Eelhart, Filipyn

Raasbollius (springende in zyn onderkleêren van 't bed)

Waar 's dokter Urinaal? myn zeer geleerde vriend?
 695 Zyt gy 't heer advokaat! dat komt zo wel als 't dient!
 Ik ben genegen nog een uur drie vier te praaten.

Eelhart

Ik moet nâ bed myn heer.

Raasbollius

Ik zal u niet verlaaten,
 Voor dat ik u een zaak, die ik daar heb gedroomd,
 Of liever die my nu zo in de zinnen kooft,
 700 Eens klaar vertoond heb.⁷⁰⁰

Eelhart

Maar myn heer, ik dien te rusten.

Raasbollius

Daar's aan gelegen.

Eelhart

Heer, het zal my weinig lusten.

Raasbollius

't Is dienstig voor het land.

Eelhart

Al was het nog zo goed.

Raasbollius

Gy zult verwonderd staan.

700 *daar 's aan gelegen*: dat is belangrijk.

Eelhart

Denk dat ik slaapen moet.

Raasbollius

Om zulken zaak zult gy het slaapen haast vergeeten.⁷⁰⁴

Eelhart

705 Spreek op! zo gy perfors wilt hebben dat wy 't weeten.

Raasbollius (rangeert eenige stoelen)

Ik heb een zek're schans, recht vierkant, fraaij en sterk^{705/706}

Gepraktizeerd, waar op de vyand drie jaar werk

Zal vinden, eer hy die met stormen in kan neemen;

En om met woorden u niet aan het oor te teemen;

710 Zal ik ze timmeren, op 't midden van de vloer.

Eelhart

'k Wou dat je met je schans voort naar sint felten voer.⁷¹¹

Filipyn

'Wat of hy doen wil? 'k kan 't me zeker niet verzinnen?⁷¹²

'Wat drommel of hy met die stoelen zal beginnen!

'Hy haalt de kussens, van zyn bed, wel seldrement,

715 'Wie heeft zyn leeven zulk een malle quast gekend!

Raasbollius (na dat hy stoelen en beddegoed op malkander gestapeld heeft)

Daar staat myn schans, die kan geen vyand ooit genaaken.

Hier stel ik myn kanon, om op hem los te braaken ...

En aan dien hoek maak ik myn sterkste ravelyn ...⁷¹⁸

704 *haast*: spoedig.

705/706 *rangeert*: in een rij of bepaalde volgorde zetten.

711 *Sint felten*: eigenlijk Sint Valentijn, met wie op de klank af de vallende ziekte in verband werd gebracht; vandaar geworden tot verwensing: loop naar sint felten: loop naar de hel.

712 *verzinnen*: bedenken, begrijpen.

718 *ravelyn*: buiten de vesting gelegen bolwerk, ter bescherming van een zwak punt, b.v. van een poort of een verbindingsmuur; meermalen in de vorm van een halve maan (zie volgend vs.).



Naar de gravure van S. Fokke, verbeelding van het drie en twintigste toneel

- En daar een halve maan, vlak onder die gordyn ...⁷¹⁹
 720 En gins een horenwerk ... al die my komt bespringen,⁷²⁰
 Zal die bedekte weg terstond tot wyken dwingen.⁷²¹

Filipyn

Wel loop eens in uw' schans, en defendeer ze dan;
 Ik zal eens zien of ik ze alleen niet winnen kan.

Raasbollius (klimmende boven op zyn schans)

Wel aan!

- 719 *gordyn*: verbindingsmuur of wal, tussen bolwerken.
 720 *horenwerk*: vooruitspringend stuk vestingswerk, met het hoofdwerk verbonden, door twee vleugels.
 721 *bedekte weg*: weg aan de buitenkant van de gracht, waar de vestingsoldaten door een glooiing onzichtbaar zijn en gedekt tegen vuur van de belegeraars.

Filipyn (hem omhalende)

Daar leit de brui!

Raasbollius

ô Schelm 'k zal 't u betaalen!

725 Zult gy myn mooie schans op die manier omhaalen!
Op deeze wys wordt nooit een sterkte g'attakeerd.⁷²⁶

Filipyn (hem gooiende met kussens)

Heel goed! nu leer ik jou hoe dat men bonbardeert.⁷²⁷

Raasbollius

Gy zyt een ezel, vent! ik toon het maar door stoelen,
Hoe dat het weezen moet.

Eelhart

Ik prys myn heers gevoelen.

Raasbollius

730 Maar merkt gy in den grond de bouwkunst van die schans?

Eelhart

ô Ja.

Raasbollius

Dan ziet gy wel dat nooit een vyand kans
Kan vinden, om zich zelf daar meester van te maaken?

Eelhart

Gewis.

Raasbollius

En zulk een muur kan bom nog kogel raken.

Eelhart

Dat is onmogelyk.

726 *brui*: rommel.

727 *g'attakeerd*: aangevallen.

Raasbollius

Begryp je 't nou niet net?
735 En hebt gy op 't geheim der vinding wel gelet?

Eelhart

Niet al te wel.

Raasbollius

Wel hoor, ik bouw een muur van veêren.
Laat daar de vyand vry zyn best op kanonneeren,
De kogels smooren, en zy maaken nooit een bres.

Filipyn

Myn heer, je bent een man als Aristoteles!

Raasbollius

740 Dat is een vinding, hè!⁷⁴⁰

Filipyn

Ja wonderbaarlyk aartig;
Maar maakt ze niet gemeen, die kunst is al te waardig.⁷⁴¹

Eelhart

'k Word raazend zo de gek my hier nog langer bruidt!⁷⁴²

Raasbollius

Nu gaa ik naar myn Oom, en slaap ter degen uit.

(*Raasbollius binnen*)

740 *aartig*: kunstig, vernuftig. Opvallend is de spelling met een t, hoewel het moet rijmen op waardig; zie voor die eigenaardigheid het W.N.T. op *aardig*, dl. I, 554.

741 *gemeen*: publiek.

al te waardig: van veel te hoge waarde.

742 *bruidt*: (het w.w. is bruien), kwellen, ergeren, aan het hoofd zeuren.

Vierentwintigste tooneel

Filipyn, Eelhart

Eelhart

Flippyn, my dunkt gy moest de kaers maar uit gaan blaazen;

745 Dan zal ik met'er haast, en zonder veel te raazen,⁷⁴⁵
In 't donker Izabel geleiden naar de deur.

Filipyn

Wacht liever tot hy slaapt, want zo die goê sinjeur

Eens schielyk weêr quam, 't zou 'er honden, gy moogt vreezen.⁷⁴⁸

Eelhart

Ik zal dat waagen; ik wil hier niet langer weezen.

Filipyn

750 Fiat, ik blaas hem uit.

(t Toneel wordt schielyk donker, door het uitblaazen van de kaers)

Eelhart

Kom lief! nu is het tyd!

Vijfentwintigste tooneel

Izabel, Eelhart, Filipyn, Katryn (Zy dwaalen door de kamer, in 't donker)

Eelhart

Zyt gy 't myn lief!

Filipyn

Wie heb ik daar? myn heer, ben jy 't?

Izabel

Waar is de deur Flippyn?

745 *raazen*: rumoer maken.

748 *honden*: honds toegaan, spoken.

Filipyn

Ik ken de deur niet vinden.
Wat droes wy loopen hier gelyk een party blinden.

Zesentwintigste tooneel

Tys, Fop, Filipyn, Eelhart, Izabel, Katryn

Tys

Het is hier donker, en ze zyn al in den slaap.⁷⁵⁴

Fop (slypende twee messen over malkander)

755 Ik geef hem met dit mes terstond een groote jaap.

Tys

Ik zal den ham terstond eens annetomizeeren.⁷⁵⁶

Filipyn

‘Och hou je stil myn heer, 'k hoor dieven, 'k wil 't je zweeren!

Fop

Ik zel hem moffelen, en sneijen van malkaer.⁷⁵⁸

Filipyn

‘Och! hoor je 't wel myn heer? daar is een moordenaar.

Izabel

760 ‘Ach lief! wat raad! och! och! men poog de deur te krygen.⁷⁶⁰

Tys

Maar elk de helft dan van den buit?

754 *een party*: een groep, troep, enige.

droes: duivel.

756 *annetomizeeren*: volgens de regels van de anatomie ontleden.

758 *moffelen*: pakken en betasten, knuffelen.

van malkaer: uit elkaar, in stukken.

760 *men poog ... krygen*: probeer de deur te vinden.

Fop

Ja, wil maar zwygen.
Waar staat hy?

Tys

In dien hoek.

Filipyn (kruipt in de kist)

‘Och! och! ze meenen my!’⁷⁶²
‘Ik voel de kist, daar moet ik in, zo raak ik vry.

Eelhart

‘Hou my maar vast myn lief!

Izabel

‘Katryn hou my van achter.

Eelhart

765 ‘Flippyn waar zyt ge? spreek!

Izabel

‘Myn Eelhart spreek wat zachter.

(Fop en Tys doen de kist open)

Filipyn (springt uit de kist)

Hou dieven! dieven! brand! help! help! ik word vermoord!

Fop

Wie duvel springt daar uit de kist! kom gaanwe voort.

Raasbollius (van binnen)

Alarm! alarm! gints komt de vyand zich vertoonen!

Tys (knielende)

Och booze vyand, och! och! och! och! wil ons verschoonen!

762 *meenen*: bedoelen.

Eelhart

770 Staa vast, ô schelm!

Fop

Help! help! hy krygt me by myn gat!

Filipyn

Moord! dieven! dieven! moord!

Raasbollius (van binnen)

A sa bescherm de stadt!

Zevenentwintigste tooneel

Waard, Urinaal, Raasbollius (in zyn onderkleêren) Tys, Fop, Filipyn, Eelhart, Izabel, Katryn (altemaal in 't donker dwaalende)

Waard

Wat 's hier te doen?

Raasbollius

Terstond te loopen naar de wallen,⁷⁷²
Eer dat de vyand hier de stadt komt overvallen.

Waard

Breng licht! breng licht!

Achtentwintigste tooneel

Waard, Urinaal (in zyn onderkleêren), Raasbollius, Tys, Fop, Filipyn, Eelhart, Izabel, Katryn, Anzelmus, Griet (met licht) (Het toneel moet schielyk licht worden, zo als zy met kaersen opkomen)^{774/774}

Anzelmus

Wat wil dit oproer, en geraas!⁷⁷⁴

772 *te loopen*: de infinitief als imperatief: loop haastig naar ...

774/774 *zo als*: zodra.

774 *oproer*: rumoer, beroeringen.

Filipyn

775 't Zyn dieven! hoor je 't niet?

Raasbollius

A sa! trompetters blaas!

Urinaal (vat Izabel)

Ik heb 'er een.

Izabel

Myn heer laat los wy zyn geen dieven!

Urinaal

Ik laat u niet eer los voor zulks my zal gelieven.

Anzelmus

Waar zyn de schelmen?

Urinaal

'k Heb 'er al één in myn macht.

Izabel

'ô Hemel 'k zie myn voogd! laat los! laat los!

Urinaal

Al zacht,⁷⁷⁹

780 Ge ontspringt my niet. Gy zult niet uit myn' handen komen.

Anzelmus (Izabel by de kaers beziende)

Laat my den dief eens zien. ha! ha! nu moogt gy schroomen!⁷⁸¹

Zyt gy de dief! zyt gy de dief! ô Izabel!

ô Schandvlek van 't geslacht! ontaarde! ik ken u wel!

Gy zult dat vluchten in een mans habyt betreuren.⁷⁸⁴

785 Foei! foei! ik zal u dat gewaad van 't lichaam scheuren!

En uw lichtvaerdigheid zo teug'len, dat elk één

Zich spieg'len zal aan u!

779 *Al zacht*: kalm aan, hou je koest.

781 *schroomen*: bang, beducht zijn.

784 *in een mans habyt*: in mannekleren.

Eelhart

Wat wilt gy doen?

Anzelmus

Ik meen

Haar aanstonds te Uitrecht in een betehuis te zetten,⁷⁸⁸

Om haar het vluchten in 't toekomend te beletten,

790 Indien zy met myn neef zich aanstonds niet verbind.

Raasbollius

Hoe ik haar trouwen? neen: 'k ben daar niet toe gezind.

Anzelmus

Hoe waarom?

Raasbollius

Vraagt gy dat? wel ik heb uitgevonden

De schoonste inventie, daar geleerden lang na stonden;⁷⁹³

Zodat ik al zo ryk zal weezen in één jaar,

795 Als al de vorsten van Europa met malkâar.

Urinaal

Dat zal de spiritus van poortoord zyn?⁷⁹⁶

Raasbollius

'k Moet zwygen.

Urinaal

Ei sterf niet met de kunst!

Raasbollius

Gy zult die kunst wel krygen,

Wanneer ik dood ben; hoop maar op myn testament.

788 *betehuis*: verbeteringsgesticht, tuchthuis.

793 *inventie*: uitvinding.

796 *spiritus van poortoord*: uit drek bereide 'geest' (vgl. vs. 552).

Anzelmus

Gy zyt een groote gek, dat zie ik nu in 't end.
 800 'k Beloof u, 'k zal u plaats in 't zelfde huis doen maaken,
 Daar Izabel, omdat zy zich heeft laten schaaken,
 In zitten zal, tot dat uw zinnen zyn bedaard.

Raasbollius

Ik leg 't in kennis. Hoort wat hy daar heeft verklaard.⁸⁰³

Anzelmus

Heer advokaat wat moet ik doen in deeze dingen?

Eelhart

805 Zet hem in 't beterhuis, hy moet u niet ontspringen.
 Maar geef uw nicht aan hem die zy zo teer bemint.

Anzelmus

Het laatste is iets dat ik nog niet geraaden vind.
 Zou ik haar aan een schelm, een guit, een lichtmis geeven?

Izabel

Ik kan, noch wil, noch zal, met iemand anders leeven!
 810 Ja sluit my op; betoon me uw haat en dwinglandy;
 De straf zal volgen op uw' wreede tyranny.

Anzelmus

Zwyg obstinaate, zwyg, 'k Wil u niet langer hooren.
 Foei zyt ge uit ons geslacht, lichtvaerdige! gebooren!

Eelhart

Gy zyt in misverstand, myn heer, bedwing u wat.⁸¹⁴
 815 Ik ben haar minnaar.

Anzelmus

Gy!

803 *Ik leg 't in kennis:* ik neem de omstanders als getuigen, om daarvan aangifte te doen bij het gerecht.

814 *Gy zyt in misverstand:* u vergist zich.

Eelhart

Ja, 'k zal dien lieven schat,
Dien gy my door uw haat en gramschap wilt berooven,
Beschermen.

Anzelmus

Advokaat, hoe kan ik het gelooven!

Eelhart

Ja, 'k ben een advokaat. Myn' eereyken naam,⁸¹⁸
Dien gy zo vuil beklad, dat ik my uwer schaam,
820 Zult gy weêr zuiveren.

Anzelmus

Ik kan 't u niet bewyzen.
Zyt gy een eerlyk heer, zo moet gy zelfs mispryzen⁸²¹
't Geen gy gedaan hebt.

Eelhart

Wat?

Anzelmus

Hoe wat? myn nicht geschaakt.

Eelhart

Dat heb ik niet gedaan.

Izabel

'k Ben uit uw' dwang geraakt,
En weggevlucht, daar hy gantsch niet van heeft geweeten.

Anzelmus

825 Hebt ge uit uw' eigen wil uw' plicht dan dus vergeeten!

818 *myn' eereyken naam*: mijn naam van fatsoenlijk man.

821 *zelfs*: zelf.

Izabel

'k Ben hem hier by toeval ontmoet.

Anzelmus

Hoe is dat waar?⁸²⁶

Eelhart

Ja, en wy zyn zo vast verbonden aan malkaêr,
Dat maar alleen de dood die trouwe min kan scheijen.
'k Zal u beschermen lief, hou moed, en wil niet schreijen!

- 830 Anzelmus, 'k zweer gy zyt zeer qualyk onderricht,
Ik heb my altyt wel gequeeten in myn plicht.⁸³¹
Gaa mê nâ Amsterdam, 'k beloof u aan te toonen,
Dat zo veel gruuw'len in myn zuiver hart niet woenen,
En gy misleid zyt. Ik betuig 't u, met ontzag.⁸³⁴

Anzelmus

- 835 Indien gy waarheit spreek, en zo op uw gedrag
Dan niets te zeggen valt, voeg ik my naar de reden.

Eelhart

Indien gy 't anders vindt, myn heer, ik ben te vreedden⁸³⁷
Den band van deeze min te breken.

Anzelmus

- Nu, wel aan,
Op die konditie zal ik morgen met u gaan.
840 Gy zult haar trouwen zo wy alles wel bevinden.
'k Zal morgen dit geval doen weeten aan myn' vrinden.

Waard

De dieven zyn 't nu licht door dat gebrui ontsnapt.⁸⁴²

- 826 *by geval*: toevallig.
hoe: uitroep van verbazing: wat!/?
831 *wel*: goed.
834 *met ontzag*: met eerbied gezegd.
837 *ik ben te vreedden*: ik ben bereid.
842 *gebrui*: gezanik, gekrakeel.

Filipyn

Ze zyn licht in een hoek, maak dat men ze betrapt.

Fop en Tys

Ha! ha!

Waard

Hoe, lach je lui?

Fop

Wel ja, daar zyn geen dieven.

845 't Quam dat je met den ham ons flus niet wout gerieven,⁸⁴⁵

Wy hebben hem gevild, hy leit daar in die kist.

Dat 's voor die pots van laatst.⁸⁴⁷

Waard

Jou guiten vol van list!

Daar meen ik jou lui ook een potsje voor te speelen,

Dat kan ik fraaij.

Tys

Ja, al zo goed als 't haver steelen.

Katryn

850 Myn heer vergeef je my myn misdaad niet?⁸⁵⁰

Anzelmus

Katryn,

Zo alles wel is, zal 't u ook vergeeven zyn.⁸⁵¹

Wy zullen morgen vroeg naar Amsterdam vertrekken.

Filipyn

Ik zal my dezen nacht vermaaken met die gekken,

845 *flus*: zo even.

847 *pots*: streek, grap.

850 *misdaad*: verkeerde daad.

851 *wel*: goed.

En bombardeeren met boetelje, kan, en fluit,⁸⁵⁴
855 Ter eere van myn heer, en zyne aanstaande bruid.

Raasbollius

'k Zal met myn' blaasbalg (ha! 'k moet lachen om die dwaazen!)
Het heele beterhuis aan duizend stukken blaazen.

854 *boetelje*: fles.
fluit: naar de voet spits toelopend drinkglas.